

СОЦИЈАЛНО И ЗДРАВСТВЕНО СТАРАЊЕ У ПРОШЛОСТИ БЕОГРАДА

Мисао о социјалној помоћи и здравственој заштити поникла је, као антитеза античком робовласништву, и израсла је из приватне друштвене иницијативе и из осећања хуманости, у раном средњем веку. У жељу свог културног успона, Византија¹³ је прва осетила ту нову друштвену потребу, па је прва почела оснивати установе за социјалну помоћ и здравствену заштиту: домове за сиромашне, „орфанотрофијуме“, домове за просјаке, „птохотрофијуме“, домове за нахочад, „брефотрофијуме“, домове за старце „геронтокомијуме“, домове за странце, путнике „ксенодохијуме“, домове за посрнуле девојке, „домове покајања“, болничаре за пружање прве помоћи ван градова, „парапемпonti“ и „парабаланоје“ и друге сличне установе. По угледу на Византију, у средњовековној српској држави поникле су такође сличне установе.

У обновљеној Србији очувана је и прихваћена у свему средњовековна идеја и традиција пружања социјалне помоћи и здравствене заштите на приватној и добровољној основи. Због промењеног социјално-економског стања, материјална средства за финансирање тих установа, која су у средњем веку стављали на располагање владоци и моћни имућни феудалци, захваљујући приходима с њихових великих поседа, сада су тражена из нових извора и са других страна.

По ослобођењу Београдског пашалука, пажња полузависне српске државе управљена је, због унутрашње несређености и несигурности, најпре обезбеђењу јавног поретка. Због тога су први потези обнове учињени на подручју унутрашње управе и на стварању полицијских и војних јединица.

Социјално старање и здравствена заштита, иако нису стављени законом у први

ред задатака државног програма, постојали су као очуван поменути друштвени, народни и верски обичај у виду дарожљивости имућних грађана и чињења добротинастава у корист сиромашних, невољних, немоћних и оболелих. Тај обичај показао се најпре у првој привременој престоници Крагујевцу. На једном „собранију“ Државног совјета и неколицине виших чиновника, одржаном почетком 1837. године, одлучено је да се оснује „Фундус школски и шпитаљски“ о идућем Ђурђеву дну, па је додато, „да се не би морао народ оптеретити новим издатцима за одржавање школа и болница, већ да би то требао да падне на трошак тог фундуса, који би се попуњавао разноврсним добровољним изворима, осим једног приреза на народ по цванцик на главу“. На основу тог усвојеног предлога, образовани су при црквеним управама такви фондови, и први месни фонд водио се по формулару „Протокол фундуса школског и шпитаљског при цркви крагујевачкој“. Почетком 1841. године и по премештању престонице у Београд, образовани су одвојени фондови, школски и шпитаљски,¹² и њима су управљали окружни начелници, под руководством Попечитељства (министарства) просвештенија.

Ускоро су одређени „извори којима би се поднаведена заведенија без помоћи касе народне одржавати могло“. О томе је речено: „1) да сваки чиновник од своје плате плаћа по један од сто; овамо принадлеже и Духовна лица; од плаћања нико други не ослобођава се кром војника регуларни и пандура; 2) да Протојереји од сваког венчања наплаћују по један цванциг од оног кому печат дају; 3) да се Маал умрли, кои не би ни наследника имали, ни тестаментна за собом оставили, Школском и Шпитаљском фундусу причисљава; 4) да се придода

још један тас фундуски кои да по свима црквама отечества у дане недељне и празничне турси носе; 5) да ђумручки приход од свинчета, кое се из Србије преко границе претури наплати по једна пара порезког теченија, од говечета и кљусета по 3 паре порезког теченија, од пара оваца или коза по једна пара порезког теченија; 6) да Свјашченици, Турси и остали јавни служитељи народ пооштравају к добротним дејанијанима, при венчанијама, крштенијама, светчарствама, тестаментима, завјетијама итд. да што овим богоугодним заведенијама поклоне или завештају; 7) да се приходи по досадашњем обичају од пролазећи и кроз Фетисламски и Поречки Ђердап лађа, како и од продаје цементибаштва у Сипу, Текијама, Милановцу и Добри, заједно с количеством на преднаведени конач употребе; 8) да приходи они, кои од наплаћивања на стоку која се са стране на испашу на онакова места дотерују, а кои житељи никакову штету не трпе, могу се такође обштеполезном овом заведенију причислити; такове испаше, закоси и ливаде, изузимајући алије у великом се числу налазеће у Чачанском, Ужичком, Крушевачком Окружју и Поречко-Речким планинама, у Бањском Срезу; да и Књаж. Србска Типографија од сваке, а особито школске књиге, у преречене фундусе нешто прилаже.“

У прво време пристизали су у фондове многи добровољни новчани прилози и поклони: кнез Милош је приложио 5.000 талира и обећао још 60.000 форината сребра током 6 година, али обећање није испуњено због принудног одласка из земље; из заоставштине умрлог Епископа Шабачког Герасима припослано је 108 дуката царских; приликом полагања заклетве на српско поданство, надзиратељ Састанка Вршке Чуке Тимотије Остојић приложио је фонду шпитаља београдског један талир; Постекспедитор Чачански „Прокопије Пауновић, приликом полагања заклетве на српско поданство, поклонно је два форинта сребра болници београдској. Пристигли су и други скромни прилози.

Међутим, дарезљивост, захваљујући којој су прилози притицали у фондове, убрзо је пресушила, а уз то су и заведена давања постепено укидана. Две године по ступању на снагу одредаба о фондовима, на молбу свештенства наређено је, „да се онај цванцик, кои се досада на фундус школски и шпитаљски узимао, и с којим је венчаница на три цванцика изишла била, Свештенству уступи, нити да Свештенство на тај фундус други цванцик на место њега купити мора, већ да буде довољно да

се по сватима у цркви тас за речени фундус носи, и тако да од три цванцика 1 Проти за печат, а друга 2 Свештенству припадну“. Ускоро су затражили и трговци слично укидање давања у фондове: „У следству прошенија трговаца, поднешеног ми ради умаленија Ђумрука на живу стоку, са согласија Совјета решио сам, да се ради олакшанија трговине, засада укине она такса Ђумручке части, која је досад давана на фундусе школски и шпитаљски.“ И митрополит је затражио да се, уместо прикупљања добровољних прилога на тасу у црквама и манастирима, упути проглас на народ „поради писанија (прилога) на ползу (у корист) Манастира“. Кнез је ту молбу упутио Попечитељству просвете, да оно одлучи „да л је писаније на Манастире или је заведеније школског и шпитаљског фундуса прече“. После постигнутог споразума између митрополита и попечитеља просвете, митрополит је упутио писмо попечитељу, у коме каже „да је путно и праведно, да се због предстојеће прошње на ново заводими школски и шпитаљски фундуси, прошња милостије за ову годину изостави“.

Други корак у организованој социјалној помоћи и здравственој заштити потекао је из просвете, од начелника Попечитељства просвешченија, заслужног хуманог просветног и културног прегаоца и књижевника дра Јована-Стерије Поповића. Он је први изнео мисао 1842. године о оснивању *Сиротињског фонда*, а крајем исте године успео је и да се образује тај фонд „из којег би се просјаци у Београду обдржавати могли да не просе“ и „помагали кљаси и богаљи“. Средства фонда имала би се добављати такође добровољно, и то скупљањем прилога о празницима. Исти прегалац заузео се касније и за оснивање „Удовичког фонда“, али до његовог стварног оснивања тога пута није дошло.

Хумани обичај добровољног рада на пружању социјалне помоћи и ублажавању најпречих невоља сиромашних и небринутих прихватили су касније и наставили потоњи хумани и просвећени друштвени радници. Млади војни лекар и одушевљени друштвени и културни радник др Владан Ђорђевић,¹ одмах по завршеним студијама на бечком медицинском факултету и у јеку идеолошког рада Светозара Марковића, између многих јавних предавања одржао је 1872. године у „Грађанској касини“, ондашњем народном универзитету у Београду, и предавање на тему: *Да помогнемо, браћо, правој сиротињи нашој а књижевник и лекар др Лаза Лазаревић био је добровољан и бесплатан лекар Трговачке омладине и Дома ученица Женског Друштва.*

Следећи корак у пружању социјалне помоћи и здравствене заштите учињен је како добровољно, са друштвене стране и из приватне иницијативе из хуманих побуда, тако и са службене стране. Та друга страна била је општинска управа, која је по природи свога задужења најближа градским невољама и најприсније повезана са сиромашним грађанима, јер се они у невољи и сами најпре њој обраћају. Захваљујући честим молбама за помоћ, које су јој упућивали њени грађани, управа београдске општине је прва међу нашим градским општинама осетила социјалну беду и невољу, и прва је приступила решавању те преке друштвене потребе. Њен одзив на те молбе био је подизање прве плански сазидане болничке зграде у Палилули 1867. године, што је заслуга, као и при истовременом подизању прве позоришне зграде, колико приватне, толико и службене иницијативе. Нешто касније, После завршена два рата с Турцима, 10. марта 1880. године, општина је на многобројне захтеве учинила нов корак унапред, отварањем прве амбуланте за прегледе болесника и за пружање прве помоћи. Установљена и уређена, она је имала бити „општа амбулаторија, у којој ће сваки болесник без разлике, био он сиромаш или доброг стања, наћи помоћи лекарске“. Амбуланта је била отворена „сваки дан по један сахат, од 2—3 по подне, а по потреби и више, увек са најмање два лекара“. „Сиромашни болесници добијали су у амбуланти бесплатну лекарску помоћ, а имућни плаћали су одмах на каси динар за ординацију“. Даље, „ако би болесник зажелио да га прегледа ‚конзилијум‘, онда би се, поред два амбулантска лекара, позвали и лекари, које би изабрао сам болесник; болесник би за сваког члана конзилијума плаћао хоноар по 3 динара“. Од једног дела тих прихода „набављани су инструменти, завоји, прибор, лекови и друге амбулантске потребе“. Једанаесторица од тадашњих тридесет шест београдских лекара основали су и уредили амбуланту. Међу њима су били и први наши амбулантски лекари др Лаза Лазаревић, др Јован Јовановић-Змај, др Драга Љочић, прва Српкиња и Југословенка лекар, и др Марија Зиболд, руска Непмица из Риге у нашој служби, са дипломом циришког факултета.

У исто време, с првом општинском иницијативом за здравствену заштиту, поникла је на Великој Школи 1874. године и прва добровољна социјална установа *Фонд за потпомагање сиромашних великошколаца* попуњаван новчаним прилозима дародаваца. Фонду је стављено у дужност да пот-

помаже своје сиромашне редовне чланове, да, кад материјална средства допусте, установи Трпезу, у којој ће се хранити сиромашни редовни чланови и да подигне дом у коме ће становати сиромашни редовни чланови; чланови су били редовни ученици београдске Велике Школе, који су плаћали улог; управу Фонда сачињавала су 14 лица у Управном и 5 лица у Надзорном одбору, и бирали су се из редова великошколаца; председници оба одбора су редовни или ванредни професори Велике Школе, које су изабрали ти одбори. Надзорну власт над Фондом вршио је у име савета Велике Школе ректор Велике Школе.

Убрзо потом, 1875. године, поникла је у Београду и друга агилна друштвена социјална и хумана установа *Женско друштво*. Оно је поставило себи у задатак „да прикупља одраслије девојчице и да их васпитава у школи у Београду, основаној касније, 1879. године, и у њеним подружницама у унутрашњости, чији је број убрзо нарастао до око 80. У ратовима 1876. и 1877/78. године, ово друштво је са својим подружницама развило живу родољубиву, хуману и самарићанску делатност, организовањем добровољне службе својих одушевљених чланица, које су радиле као болничарке, прикупљале добровољна новчана средства и поклоне за болнице и рањенике, и уз то шиле, плеле и кувале за рањенике. По завршетку ратова, Друштво је с несмањеним заузимањем наставило рад под руководством просвећених жена у Београду и унутрашњости земље, и основало више установа. Међу њима су:

Раденичка школа, основана 1879. године, касније названа *Женска занатска школа*, са задатком да женску децу, која су завршила основну школу, оспособљава за самосталан занат (шивење рубља и одећа). По завршетку ниже занатске школе, која је трајала три године, ученице су добијале калфенску сведоџбу, а по завршетку двогодишње продужне школе добијале су мајсторско право, које им је омогућивало да раде самостално. Почетком школске 1929/30. године у обе школе била је уписана 191 ученица, од којих 6 ванредних, и то у нижој школи 68, а у продужној 123 ученице. Школу је завршила 141 ученица, у нижој 48, у продужној 93. У школама је радило 15 наставница, које је плаћало Министарство трговине и индустрије. Исте године, поред субвенције Општине од 10.000 динара годишње, друштво је издржавало и *Вишу женску занатску школу* и *Учитељски течај*. Школа је имала 212 ученица, а течај један разред од 4 одељења са 142 ученице.

Ђачка трпеза, основана је 1899. године у договору с Министарством просвете са задатком, да ђаци београдских школа у њој јефтино добијају здраву храну, а сиромашни бесплатно. У трпези се хранило 1935. године 38 платежних и 15 неплатежних ђака, којима је издато 28.658 obroka, поред 398 ученица женских занатских школа из унутрашњости, на излету у Београду. Следеће године, платежних ђака је било 65, а неплатежних 34, а издато је 47.520 obroka. Платежни су плаћали за ручак и вечеру 200 динара месечно. Трпеза је издржавана добровољним прилозима и сталном субвенцијом Општине у износу од 60.000 динара годишње, а кухиња је била смештена бесплатно у згради Друштва.

Друштво је основало и издржавало једно време у Београду још и *Интернат* и *Базар*, као и *Радионицу пиротских филмова* у Пожаревцу. Од 1879. до 1914. године издавало је и раширен у целој земљи популаран часопис за жене „Домаћица“.

У то исто време буђења културне друштвене свести и оснивања првих социјалних установа, млади српски кадар је дао и свој допринос. Захваљујући прегалаштву младог војног лекара дра Владана Ђорђевића, уз сарадњу још петнаесторице београдских лекара, 22. априла 1872. године основано је *Српско лекарско друштво* и његов стручни часопис „Српски архив за целокупно лекарство“, а 21. јануар 1876. године, заслугом истог лекара, после његовог одржаног предавања *Црвени крст на белој застави* у „Грађанској касини“, и његовог припремљеног нацрта статута под председништвом агилног друштвеног и културног радника Ђорђа Симића основано је *Српско друштво за приватну помоћ рањеницима и болесницима у рату*.⁹

По завршетку оба турска рата, којима је проширена државна територија Србије, на свима странама испољила се полетна тежња за обновом и привредним и културним унапређењем земље, па је тај општи покрет захватио и социјалну помоћ и здравствену службу. Нови начелник грађанског санитета др Владан Ђорђевић израдио је нацрт првог нашег санитарског закона, којим је обухватио целокупну санитарску, апотекарску и ветеринарску службу у окрузима и срезовима на основи добровољних средстава и првобитних уведених пореза из 1865. године, и уз незнатни „срески прирез по 50 пара на полугође од пореске главе“. У нацрт је унео поред одредаба о куративној служби, и прве напредне законске одредбе о социјалној помоћи и социјалним установама. У чл. 22. излажу се „Правила да се ограничи блуд,

да се спречи ширење венеричних заразних болести и да се чува наравственост од јавних повреда“. У чл. 23. изнете су и одредбе о установљавању и раду „дома за следе, глувонеме, богаље, нахочад“. У чл. 27. говори се о установљавању Сиротињског дома у Нишу и одређују се његови задаци: „да храни и чува изнемогле старце и бабе, који су остали без игде икога и без ичега свога; да прибира сву глувонему децу из државе и да их научи занату од којег могу доцније живети; да чува и васпитава слепо децу док такође не науче какав посао од којег могу живети; да прикупља сву ванбрачно рођену децу и да их отхрани до узраста када се могу дати на занат; да храни и чува до смрти богаље и да прикупља сирочад која после елементарних несрећа и ратова остану без хранитеља, и да их спрема за корисне занате“.

При претресу законског нацрта у скупштини, због недовољне претходне пропаганде у јавности, његово усвајање наишло је на јак отпор код опозиције. Посланици опозиционари, махом са села, говорили су да је „народ оголио и обосио после претрпљених ратних губитака и ратних пустошења, због чега му пре треба пружити помоћ, него ударати на њега ма какве нове намете“. Посланик Димитрије Катић је додао: „Кад је наш народ запао у овакве неприлике, кад му прети гладна година, ја мислим да је сасвим право, да му се из шпитаљског фонда, у који је он и улагао, даде помоћ, па да је у боља времена врати опет, или, најзад, да му се да цео једногодишњи приход из тог фонда, па нека га и не враћа, нека га поједе, и нека му је алал.“¹

Иако с тешком муком изгласан, усвојени закон није био остварен како је замисљен. Због недовољних финансијских средстава и због потоњих преливања тих средстава на војне потребе за предстојећи велики рат за национално ослобођење, остваривање одредаба тог закона било је одложено и остављено и даље махом приватној иницијативи.

Упућена на приватну иницијативу, социјална помоћ најраније се показала и развила до високог степена међу Србима у Војводини и под Аустријом. Културно небринути у туђинској држави, и упућени на самопомоћ, Срби под Аустријом још од почетка XVIII века старали су се и унапређивали сами своје установе за социјалну помоћ у оквиру задобијене црквено-школске аутономије. Организована у крилу српских народно-црквених сабора, сазиваних повремено и састављених од црквених и световних представника, и руковођена и

финансирана установљеним „српским народно-црквеним фондовима“, социјална помоћ је овде имала широко поље делатности. Поред тога што је помагала и унапређивала црквене установе, дејствовала је све шире и у школи и просвети, отварајући и издржавајући основне и средње школе и помажући стипендијама сиромашне и одличне ученике и студенте, а и на иницијативу Владимира Матијевића у Загребу, упућујући у великом броју сиромашну децу у привреду, и смештајући их код одабраних занатлија и трговаца. Стечено искуство и свој начин социјалне помоћи, војвођански Срби, још од Доситеја Обрадовића, Димитрија Давидовића, Јоакима Вујића и потоњих многобројних просветитеља, преносили су и у Београд и Србију, те је ова делатност и овде хватала корен.

Привредно подизање и културни полет, који су захватили Београд после добијања пуне државне независности крајем прошлог века, нагло повећање београдског становништва и све чешће молбе сиромашног и потребитог дела за социјалну и здравствену помоћ нагониле су општинске одборнике да дотадашње добровољне хумане друштвене акције почну претварати у редовну и обавезну социјалну и здравствену помоћ. Преузимањем те нове социјалне обавезе, у почетку мање, а касније све веће, због изостајања државне иницијативе и помоћи, београдска Општина била је принуђена не само да издваја из својих прихода све знатније суме за социјалну и здравствену помоћ него и да се свестраније и дубље упознају са социјалним питањима и потребама сиромашног дела становништва. Колико су те потребе расле из године у годину, показује и летимичан преглед пораста београдског становништва: 1880. године град је имао 54.249 становника; 1895. године 59.115; 1900. године 69.769; 1905. године 77.816; 1910. године 89.876; под окупацијом 1916. године 47.908; 1921. године 111.740; 1931. године 266.849; пред други светски рат око 350.000 становника.

Помоћ коју је Општина пружала приватној иницијативи и делатности била је с почетка ретка и привремена, па је тек временом постајала чешћа и сталнија. Она се ограничавала најпре на додељивање друштвима и установама једновремених субвенција, а касније на сталне субвенције, уколико добровољно прикупљена средства нису достигала. У извесним случајевима и приликама главну и руководећу улогу прихватили су Општина и њени службени органи, а помоћну и помажућу приватна добровољна иницијатива и делатност. Тако је створен мешовит и удружен систем

добровољне и званичне социјалне и здравствене помоћи.^{6 и 8} Историјски развој тог система приказан је у битним цртама у овом краћем хронолошком прегледу друштва и њихових установа, њихових иницијатора и оснивача и сарадника, и то од стицања државне самосталности до другог светског рата.^{4 и 10}

Фонд сиротних ученика и ученица српских основних школа, основали су учитељи 1879. године у Београду и попуњавали добровољним прилозима, по угледу на сличан дом основан раније за потпомагање великошколаца. Потреба за оснивањем дома осетила се прве године после завршена два рата с Турском због тога што су многи родитељи у рату изгинули или били онеспособљени за рад или осиромашили.

Друштво за потпомагање и васпитање сиротне и напуштене деце (сл. 1) основао је 1879. год. доктор педагогије, секретар Министарства просвете Никола Петровић са сарадницима, „да би из ратова 1876—78. године напуштену децу и ратну сирочад спасли од очигледне пропасти.“ Издржавана обилним прикупљеним добровољним прилозима, деца су најпре смештена по приватним кућама. Касније је један део послат у школу у манастиру Раковици с једним учитељем, али је школа радила само седам месеци. Прва молба Друштва упућена Општини, да му се додели земљиште у садашњој улици Светозара Марковића (код улаза у Војномедицинску академију), била је одбијена с образложењем, да „Друштво није надлежно да потпомаже сиромашну децу“. Одобрење је добијено тек 1886. године, па је на том земљишту подигнута зграда на спрат 1892. године. Задатак Друштва, обележен уредбом, био је „да прима на неговање, васпитање, школовање, и занатску спрему сироту децу обојега пола“, и то: а) која немају ни родитеља, ни имућних сродника; б) која су ванбрачна; в) која имају сиротну мајку; г) која имају сиротног и за рад неспособног оца. Дом је био уређен по угледу на сличне установе у Немачкој, у којој је оснивач студирао: деца су давана на занате и у трговачке радње ради обуке; ради усавршавања, деца су слата по положеном калфенском испиту у иностранство угледним занатлијама и трговцима. Дом је имао и своју властиту радионицу с неопходним алатом и руководиоцем. До 1915. године кроз Дом је прошло 2.465 деце. У Србији је 1905. године било 434 напуштене деце.

Друштво Светог Саве основала је 1886. године скупина истакнутих јавних родољубивих и хуманих радника на челу са Светимиром Николајевићем, професором свет-

ске књижевности на Великој Школи, Стеваном Каћанским, патриотским песником, директором гимназије Ђуром Козарцем и другима, ради заштите српског живља од насиља у Турској и Аустрији и ради родољубивог просвећивања омладине и ширих друштвених кругова издавањем и растурањем књига и слика. Од 1887. до 1912. године, Друштво је имало у Београду основну и продужну школу, кроз коју је прошло око 20.000 деце и младића из неослобођених српских крајева, а од 1904. године помагало је сиромашне студенте и ученике средњих школа. Друштво је располагало знатним капиталом, прикупљеним од многобројних чланова, добротвора и утемељача. Подигло је и велику зграду за своје установе у Душановој улици.

Друштво „Краљ Дечански“ и Дом за глувонему и слепу децу основао је 1893. године Светомир Николајевић, бивши професор, председник општине и министар-председник у пензији, са групом јавних просветних и хуманих радника, и са задатком да у свом интернату прикупља, васпитава и оспособљује за рад глувонему и слепу децу. Деца су најпре била смештена у приватној кући, а од 1896. године у пространој двоспратној згради на углу улица Делиградске и Војводе Миленка, на земљи-

шту које је Београдска Општина уступила Друштву у својину. Друштво је располагало знатним капиталом, прикупљеним од чланова, добротвора и утемељача, а помагала га је редовним субвенцијама и Београдска Општина, те су теоријску и практичку наставу изводили стални хонорисани стручњаци по савременим педагошким и дидактичким методама. По завршеном осмогодишњем школовању и положеном калфенском испиту, деца су добијала сведошце о свршеној школи и изученом занату, и постајала оспособљени занатски помоћници.

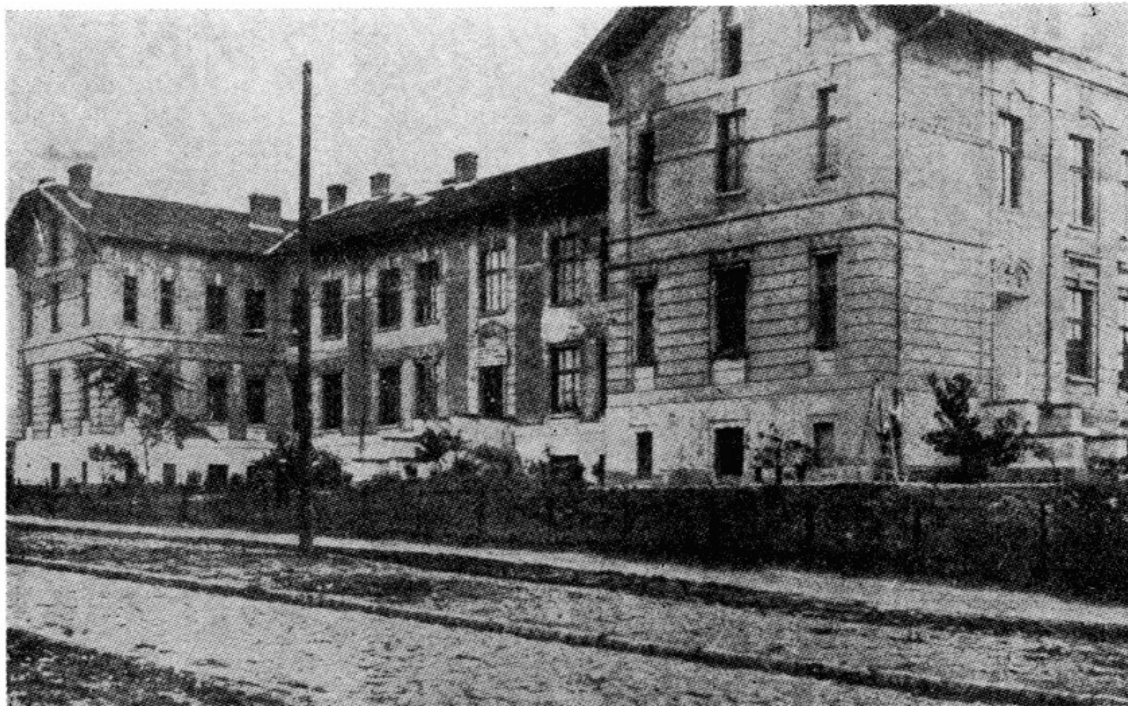
Друштво за сузбијање алкохолизма основали су са сарадницима 1901. године др Јован Данић и др Милош Поповић. Осим стручних предавања, брошура и слика, у којима су изношене последице алкохолизма, Друштво је од 1908. до 1914. године издавало месечни лист „Трезвеност“ и растурало га у народу. Друштво се издржавало и финансирало прикупљањем добровољних прилога.

Дом старца и старица (сл. 2) подигла је београдска Општина 1901. год. на углу Делиградске и Пастерове улице у виду простране двоспратне зграде, а 1932. године Општина је подигла и Домску болницу. Обе установе су се издржавале из редовне месечне општинске субвенције и из установ-

Дом Друштва за потпомагање и васпитање сиротне и напуштене деце. Сл. 1.

Maison de la Société pour l'aide et l'éducation des enfants pauvres et orphelins. Fig. 1.

Дом старца и старица. Сл. 2.

Hospice des vieux. Fig. 2.

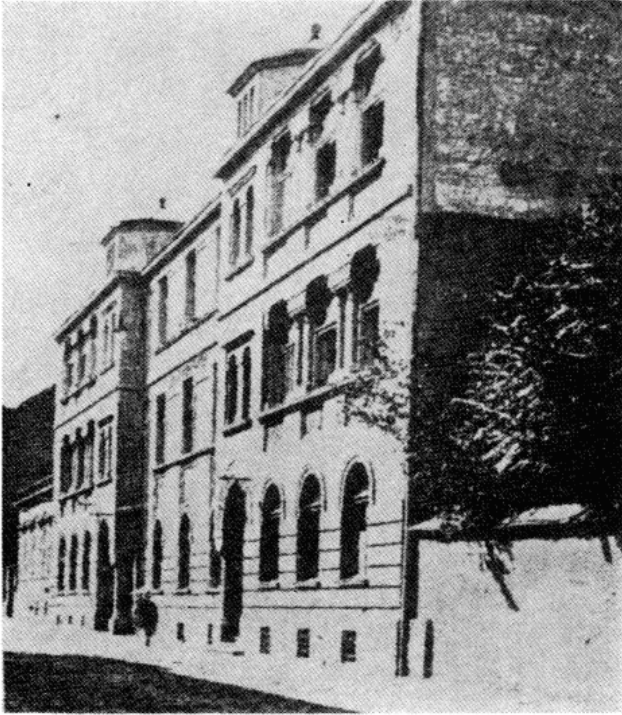
љеног Фонда добровољних прилога, поклона и завештања, као и од платежних штићеника. Дом је имао највише 315 постеља, а Домска болница 44, што је било недовољно за стварне друштвене потребе, те је знатан број молби за пријем бивао одбијен.

Друштво за чување народног здравља основао је 1902. године др Радивоје Вукадиновић са сарадницима, војним лекаром дром Владимиром Поповићем и дром Слободаном Рибникаром¹³ по угледу на слична друштва раширена у Енглеској. О том енглеском искуству обавестио је свог познаника дра Вукадиновића бивши наш министар, настањен у Лондону, Чедомиљ Мијатовић, рекавши му да поред тих друштава за ширење знања о чувању народног и личног здравља, у Енглеској лекари од давнина упражњавају још и обичај да на полеђини сваког рецепта имају одштампане кратке савете о чувању здравља. Поред тога што је радило на здравственом просвећивању народа преко предавања и илустрованих плаката истицаним по улицама, као и у чекаоницама и ходницима јавних зграда, Друштво је основало и издавало од 1906. године и свој редован месечни популарни часопис под уредништвом дра М. Јовановића-Батута, попуњаван чланцима и кратким саветима и упутима за чување здравља. Поред добровољних прилога и

прихода од растурања часописа, Друштво је повремено добијало и мање субвенције од Општине и Министарства здравља. Друштво је јачало из године у годину, отварало подружнице у унутрашњости, а часопис је достигао тираж од 15.000 бројева и доспевао у све српске и југословенске крајеве.

Дом ученица средњих школа (сл. 3) основан је крајем 1904. год. старањем заузимљивих и неуморних социјалних београдских жена, просвећене и дарежљиве Наке Спасић, и професора Лепосаве Петковић и Даринке Николић. Дом је имао задатак да прикупља сиромашну женску децу, нарочито ратну сирочад, као и женску децу из унутрашњости, и да их издржава по скромној цени или бесплатно у свом уређеном интернату, да их школују у својим и у градским школама водећи надзор над њиховом наставом, учећи их домаћинству и дајући им лепо домаће васпитање. Дом је имао: интернат, занатску нижу и продужну школу, двогодишњи курс за кројење и шивење хаљина и курс трикотаже. Питомице су могле похађати и једну од ових градских школа: гимназију, учитељску школу, вишу или нижу занатску школу, радионицу одела, трикотажу, државну трговачку академију, музичку школу, зубно-техничку школу, основну школу, приватну трговачку школу. Дом је имао свог ле-

Дом ученица средњих школа. Сл. 3.

Foyer des élèves des écoles secondaires. Fig. 3.

кара и нудиљу са мањом болницом за лако оболеле, док је теже болесне упућивао у болницу о свом трошку. Поред васпитачица, имао је једну од две хонорарне наставнице-инструкторке. У Дому је боравило 140 до 170 питомица. Школске године 1929/30. Дом је имао у интернату 162 питомице, од којих су 70 имале бесплатан смештај, док су остале издржавали родитељи или установе: Фонд Светог Ђорђа 7 питомица, држава 5, Општина београдска 4, Дечји дом у Неготину 9, Завод у Каменици (сремској) 7.

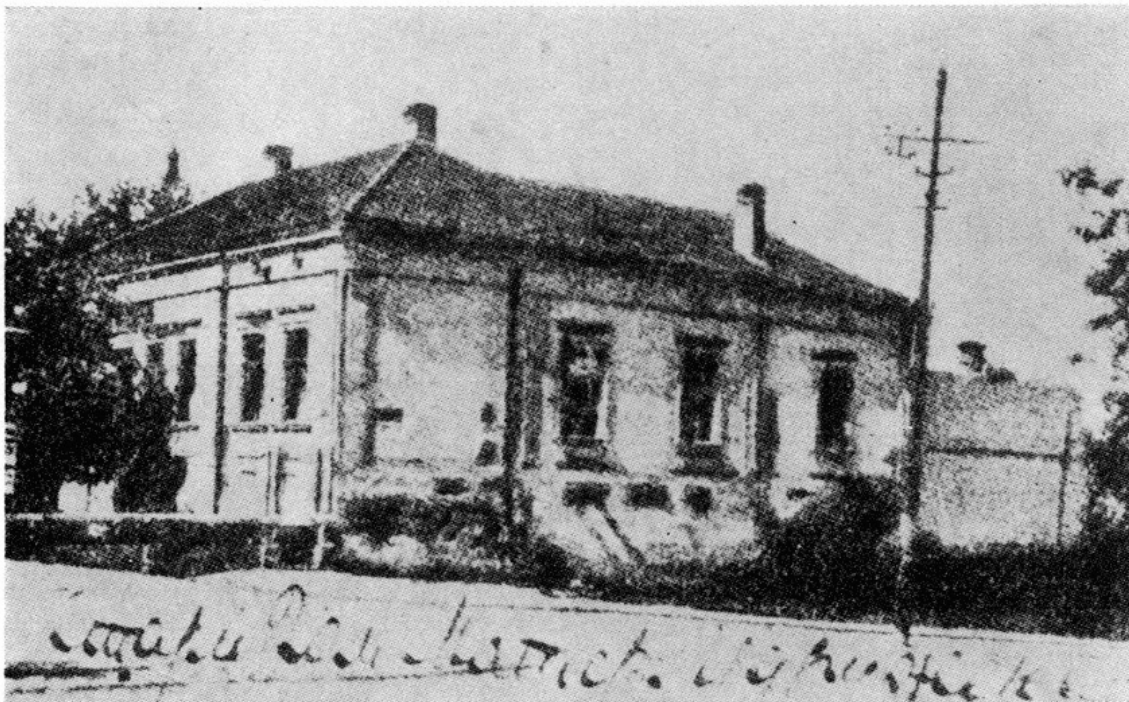
Потребу за оснивањем Дома прве су осетиле наставнице Више женске школе у Београду. На једном састанку почетком 1904. године, оне су закључиле да је преко потребно основати интернат за њихове ученице. У томе их је руководило: 1) жеља да спасу сиромашне ученице, које су становале по нехигијенским становима, у сиромашним породицама грубих навика и обичаја и биле изложене разноврсним моралним уличним искушењима; 2) да задрже у отаџбини кћери имућних родитеља, који су слали своје кћери у туђинске васпитне заводе и манастире да се отуда врате одрођене од свог народа и незадовољне животом у родитељском дому и усред свог националног друштва.

Нешто касније, по одобрењу Министарства просвете, уз интернат је отворена и гимназија под називом *Приватна женска гимназија Дома ученица*. Уз то је отворено и једно одељење за ученице које су желеле да добију опште образовање и да уче стране језике и уметност. С почетка, створене установе биле су смештене у најмљеним приватним зградама, а 1907. године Друштво је откупило од Општине земљиште у садашњој улици Пролетерских бригада бр. 14, и на њему подигло 1911. године своју зграду на спрат, с обавезом да сваке године школује бесплатно 4 општинске ученице. Друштво је 1913. године купило и кућу у улици Маршала Тита бр. 71, и припојило је свом првом плацу. После првог светског рата, на новом плацу подигнута је велика зграда за ренту и издржавање установа Друштва, а на старој згради је подигнут један спрат. По наставку рада, прекинутог за време рата, прво је отворен интернат, затим шесторазредна гимназија и основна школа, а потом радионице везива, шивења и кројења рубља и хаљина, и ткачнице пиротских ћилимова. Због смањених прихода, Управа Дома је 1924. године затворила гимназију, а задржала и унапредила интернат, занатску школу, курс трикотаже и њихове радионице, па је 1927. године отворила и двогодишњи течај за кројење и шивење хаљина.

Рационално вођеним газдинством, Управа је успела, уз незнатну годишњу субвенцију у износу од 20.000 динара, не само да издржава своје установе и школује око 80 сиромашних ученица него и да 1935. године пошаље новчану помоћ Скопљу за децу пострадалих породица, а 1936. године да одвоји изесну суму и Подмлатку Црвеног крста за шпанску децу.

Материнско удружење и његов *Дом за нахочад*³ (сл. 4) основани су крајем 1904. године иницијативом акушера дра Јована Јовановића, жене-лекара др Драге Љочић, просвећене и заузимљиве жене Саре Карамарковић и прве председнице, са задатком: 1) да оснује хигијенски дом за одојчад и децу испод 7 година и 2) да у њему негује децу лишену материне неге. На првој седници Управе решено је да се умоле за новчану помоћ Београдска општина, Санитетско одељење Министарства, новчани заводи, имућни људи. Одзив је био брз и повољан: од приспелих многобројних прилога основан је Фонд за подизање Дома Материнског удружења у износу 2.000 динара, Општина је одредила сталну годишњу помоћ у износу 20.000 динара и по 20 динара за свако општинско дете упућено у Дом, а Министарство је обећало своју суб-

Стара зграда Дома „Материнског удружења“. Сл. 4.

L'ancien immeuble de la Maternité. Fig. 4.

венцију под условом да његов изасланик „има право надзора, контроле и иницијативе у раду Управе посредством свог комесара са решавајућим гласом“. Пошто је најмљена приватна зграда за Дом у Студеничкој улици број 34 (сада Светозара Марковића), а чланице Удружења сашиле рубље и уредиле Дом, крајем 1905. године отпочело је примање деце. Када се показало да је закупљена кућа неподесна за рад, добијена је кућа у Ресавској улици број 90 (сада генерала Жданова) и у њеној близини још једна, а 1911. године добијено је земљиште на углу улица краља Милутина и Студеничке (данашња Светозара Марковића), за зидање властитог дома.

После ратног прекида, рад је настављен почетком 1919. године под председништвом заузимљиве и сналажљиве хумане друштвене раднице Зорке Влајић.³ (Сл. 5) Због отежаних социјалних послератних прилика и због све већег броја молби за пријем деце у Дом, као и због захтева Медицинског факултета да му се уступи домска зграда у тадашњој Ресавској улици (сада генерала Жданова), Управа Материнског удружења одлучила је да одраслију децу смешта привремено и у оближње просторије Друштва за заштиту деце, да многу децу раздаје добрим људима под своје, да прима у Дом само децу до навршене треће године и да се постара за брже подизање

свог властитог Дома на добијеном земљишту. Сав тај разнострук и сложен посао ускоро је срећно савладан уз неуморно залагање председнице и управе Удружења, као и агилног друштвеног радника, начелника министарства здравља дра Андрије Штампара¹² и увиђавног председника Општине Добре Митровића. Дом је завршен 1925. године. (Слика 6).

Рад у пространој и удобној згради са приземљем и два спрата настављен је на основи присне здружене сарадње приватне иницијативе београдских жена, Министарства здравља и Општине; у извршном одбору налазиле су се три представнице Материнског удружења и по два представника Општине и Министарства; стручним радом руководио је проф. педијатрије др Матија Амброжић; новчана средства чинили су добровољни прилози, поклони и завештања, која су прикупљале чланице Удружења, и годишње субвенције Министарства и Општине, које су се кретале од 200.000 до 300.000 и 400.000 динара. Администрацијом су руководили: Секција за одржавање зграде и домског инвентара у исправном стању и Секција за старање о деци, њиховом смештању и усиновљавању код поуздано добрих људи, за збрињавање незаштићене мајке њеним запошљавањем као дојкиње или помагањем да се врати у завичайно место. Разлози за пријем одојчади у Дом били

Председница „Материнског удружења“ Зорка Блајићка. Сл. 5.

Présidente de la Société de la Maternité Zorka Vlaić. Fig. 5.

су медицински и социјални; међу прве су спадали случајеви у којима је било потребно одвајање болесне мајке од детета, у којима је мајка била умрла а није било никога да негује дете, у којима је била потребна нарочита стручна нега или су постојали поремећаји исхране који се нису могли савладати у породичној средини; међу другима су била деца социјално угрожених родитеља, ванбрачно рођена деца и деца напуштена од мајке.

У Дому је 1935. године неговано 306 деце; по пореклу, око 75% деце било је из Београда, а 25% из унутрашњости; према породичном стању, нешто више од половине била су деца рођена у браку, а остала су била ванбрачна; више од половине деце примљено је у дом у првим недељама после рођења. Дом је располагао 1936. и 1937. године са 90 креветића за одојчад.

Од тога су 22 постеље биле за одојчад заједно с мајком, а остатак 68 за одојчад без мајке.

Током рада и због указане социјалне потребе, Материнско удружење је проширило свој првобитни задатак: 1) 1932. године основан је течај за децје неговатељице, на коме се годишње оспособљавало за негу одојчади просечно по 15 девојака; 2) служио је и настави из педијатрије, теоријској и практичној, за студенте београдског медицинског факултета, којом је руководио доцент Урош Ружичић; 3) у њему су завршавали део стажа из превентивне медицине тек дипломирани лекари; 4) у њему су стажирале и обучавале се у нези одојчади ученице Школе за нудиље; 5) у њему су се одржавала повремена предавања младим женама, будућим мајкама; 6) Дом је био и средиште за прикупљање и раздавање женског млека, које се, просечно око 2.000 литара годишње, раздавало за одојчад у породичној средини. После другог рата, рад је обновила нова управница Дома и лекар педијатар, др Надежда Станојевић.

Дом Материнског удружења створио је вишегодишњим напором хуманих и просвећених београдских жена, у уској и сложној сарадњи с Општином и Државом, узорну установу, чији су благотворни социјални резултати били плод здружене приватне и службене иницијативе. Заслужан социјални радник и педијатар проф. др Матија Амброжић с правом је написао да је „Дом Материнског удружења у Београду специјална установа за заштитену заштиту одојчади и деце до три године, и он је сарадник Државе у њеним васпитним задацима на пољу здравствене заштите одојчади“.

Нова зграда Дома „Материнског удружења“. Сл. 6

Nouvel immeuble de la Maternité. Fig. 6.

Први течај за нудиље одржан 1930/1931. у Дому „Српске мајке“; лекари у белим мантилима слева надесно: др Александар Шевић, др Надежда Станојевић, др Вера Јовановић-Ковачевић, др Милан Петровић; у средини управница Даринка Панић. Сл. 7.

Le premier cours des infirmières puéricultrices en 1930/31 à la Maison de la Mère Serbe; médecins en manteaux blancs de gauche à droite: dr. Alexandre Šević, dr. Nađežda Stanojević, dr. Vera Jovanović—Kovačević, dr. Milan Petrović, au milieu la directrice Darinka Panić. Fig. 7.

Друштво за спаљивање мртваца „Огањ“ основао је у Београду 1904. године са више сарадника др Војислав Кујунџић. После дугогодишњег пропагандног залагања оснивачевог и његових сарадника, његову идеју остварила је Градска Скупштина Београда подизањем Крематоријума на Новом гробљу 1968. године. Тако је општина преузела и овај вид комуналног старања на подстицај приватне иницијативе.

Друштво за школску хигијену и народно просвећивање и његов часопис „Светлост“ основао је 1905. године др Светозар Марковић гинеколог, школски лекар Треће београдске гимназије „Јосиф Панчић“ и здравствени просветитељ школске омладине. Својим залагањем допринео је и подизању нове хигијенске зграде за исту гимназију у Његошевој улици. Она је прорадила 1905—1906. школске године по напуштању дотадашње старе и нехигијенске зграде у дворишту Вознесенске цркве с улазом из улице Народног фронта.

Друштво „Српска мајка“¹¹ основао је крајем 1910. године др Јован Јовановић,⁷

акушер и шеф Одељења за женске болести Државне болнице са задатком „да упути неуку мајку хигијени и нези одојчади, да тако смањи и смртност одојчади, и да материјално помаже сиротну мајку“. На првом оснивачком скупу у оснивачевом стану сакупио се знатан број обавештених београдских друштвених хуманих и просвећених радница, које су свесрдно прихватиле позив да оснују друштво с изложеним задатком. Изабрана управа под председништвом Мице дра Демостена Николајевића, благајнице Виде Мићић и секретара дра Јовановића започеле су рад почетком 1911. године, ограничавајући се у почетку само на обилазак сиромашних породиља, којима су носиле пелене и кошуљице, и шећер и пиринач за дете, и помоћ у материјалу и новцу од првих сакупљених добровољних прилога. Ускоро је и Општина пружила управи материјалну помоћ и ставила на располагање превозна средства за обилазак породиља, те је рад Друштва почео видно напредовати. Срећно започет, рад је следеће две године био ометан, те је обав-

љан нередовно, а у каснијем великом рату је прекинут.

По завршетку рата, 1920. године, Друштво обнавља рад на исти начин као и пре ратова, а од 1921. године, опет на позив дра Јована Јовановића и уз стручну помоћ дечијег лекара дра Надежде Станојевић,⁹ (Слика 7) управа отвара први *Диспансер за мајку и одојче* при Акушерском одељењу Државне болнице, смештен у једној бараци иза главне зграде. Нова председница Ана Несторовић и други секретар Лујка Клидис уз свесрдну помоћ дра Јовановића успешно наставља рад и приказује га на приређеној *Првој хигијенској изложби* у Београду исте године својим експонатима за хигијену, негу, купање, исхрану, свлачење и облачење новорођенчета.

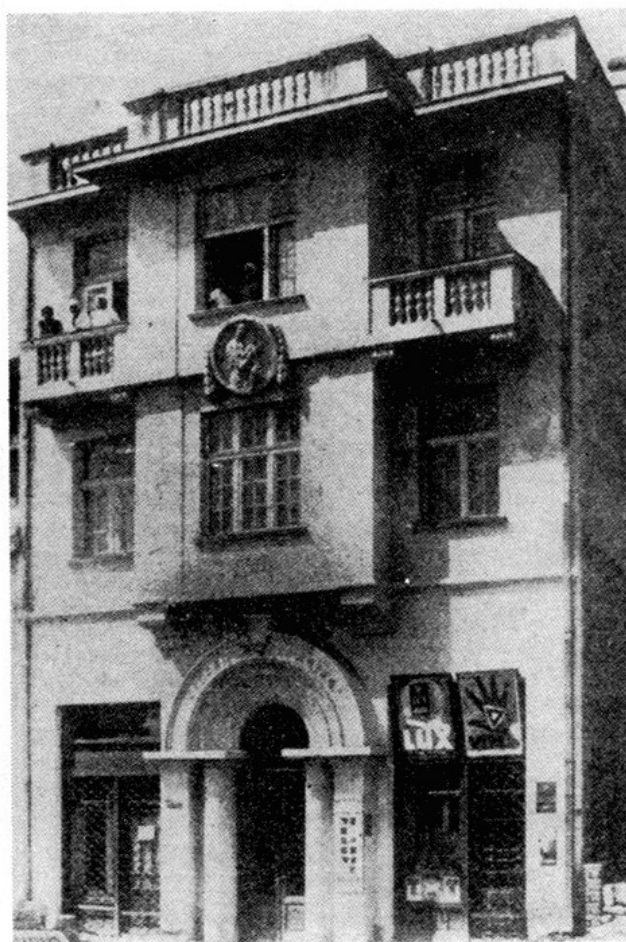
После изненадне смрти оснивача дра Јовановића, Диспансер се морао иселити из болничких просторија, па се захваљујући заузимању нове председнице Миле дра Јована Јовановића уселио у најмљену зграду у улици Милоша Великог број 46, чију је закупнину и плату лекару плаћало Министарство за социјалну политику и народно здравље.

Стичући својим успешним радом углед и поверење, Друштво је почетком 1926. године постигло нов напредак отварањем првог *Обданишта* у Београду. За отварање те напредне установе и набавку потребног инвентара Друштво је добило од министра дра Славка Милетића и његовог начелника дра Андрије Штампара¹⁴ не само 25.000 динара него и сталну месечну помоћ од 7.000 динара и превозна средства за обилазак породиља. За исти циљ Друштву додељују помоћ по четири хиљаде динара Министарство унутрашњих дела и Друштво Црвеног крста, а Радничка комора пет хиљада. После једногодишњег упорног рада, Обданиште је отворено са 20 креветића под стручним руководством дечијег лекара дра Миливоја Сарвана, најпре у згради Диспанзера, а касније одвојено, у кући генерала Михајла Рашића, у некадашњој Студеничкој улици, данас Улици Св. Марковића. Крајем исте године, и на подстицај матичне установе у Београду, основани су пододбори у: Нишу и Скопљу, 1928. године, Јагодини, Пожаревцу и Алексинцу, 1929, Зајечару, Призрену и Битољу, 1930, Куманову и Лесковцу 1931, Љигу, 1932, Рековцу, Синошевићу и Великом Градишту, 1933, Бољевцу и Ратковићу 1934. године. Друштво је 1936. године имало пододборе у 16 градова. Пододбори имају диспанзере, а неки и обданишта и ђачке трпезе. Пододбор у Нишу има и свој дом с натписом на фасади „Српска мајка“.

Крајем 1926. године, избором нове председнице Даринке Панић, учитељице у пензији, и секретарице Зоре Лазаревић, са другим одушевљеним чланицама у управи, започео је нов полет за унапређење друштва. Упркос томе што је Министарство касније престало да плаћа станарину за диспансер због штедње у државним издацима, Управа је не само прегла да савлада све редовне трошкове него и одлучила да сазида и свој дом. Пошто је издејствовала код Општине да јој се уступи плац у Бранковој улици бр. 7, она се обратила писмима и лично многим имућним, просвећеним и дарежљивим лицима и установама, наивши свуда на једнодушан одзив. Са сакупљеном сумом, управа је подигла и осветила свој Дом 10. марта 1929. године, у који је сместила: а) *Диспансер за мајку и дете*, (Слика 8) кроз који је годишње пролазило око 2.000 деце, и у коме су за то исто време извршиле око 8—10.000 прегледа педијатри др Надежда Станојевић, на раду од

Зграда Дома „Српске мајке“. Сл. 8.

Maison de la société la Mère Serbe. Fig. 8.

Др Милан Петровић на раду у диспанзеру „Кап млека“.
Сл. 10.

De dr. Milan Petrović travaillant au dispensaire «La Goutte de lait». Fig. 10.

оснивања диспанзера, и прерано умрла др Вера Јовановић-Ковачевић; б) Диспанзер за преглед и лечење бременитих жена, које је вршио гинеколог др Душан Кусавац и који је 1935. године прегледао 189 жена, а 1936. године 158; в) Саветовалиште за кожне и венеричне болести, у коме је асистент клинике др Радомир Дамјановић 1935.

године прегледао 424, а 1936. године 618 жена; г) Обданиште — колевку за дневни боравак деце запослених мајки под стручним надзором и негом; д) Склониште за породиље с одојчетом по изласку из породилишта, које је укинута пошто је два таква склоништа отворио Фонд за радничке установе; 2) Дечји дом за децу са Забавиштем,

Др Габријел Гарније и др Надежда Станојевић на раду у диспанзеру „Кап млека“. Сл. 9.

Le docteur Gabriel Garnier et la docteur Nadežda Stanojević travaillant au dispensaire «La Goutte de lait». Fig. 9.

за дневни боравак деце од 3—6 година, са стручном забавиљом, коју је плаћало Министарство просвете.

Друштво је разгранало рад и у другим правцима: организовало је уз помоћ својих лекара стручњака Централног хигијенског завода и лекара Дечије клинике, петомесечни курс за дечје неговатељице, који је због финансијских тешкоћа по завршетку првог течаја прекинуо рад; помагало је редовно сиромашне породице с децом, нарочито породиље и њихову одојчад, давањем млека, рубља и намирница за децу; приређивало је редовно конкурс за најбоље однеговану децу у свом Диспанзеру и давало награде и дипломе за добро однеговано дете; слало је редовно помоћ разним сиромашним молиоцима и школама у сиромашним крајевима; сарађивало је у свим манифестацијама у корист деце, и учествовало на Светској хигијенској изложби у Дрездену, и у Београду по други пут 1933. године; сестре-посетиље, поред посла у Диспанзеру, посећивале су и многе сиромашне породице у граду и давале помоћ у пеленама, млеку, шећеру, пиринчу, гризу и другом; сваке године о Врбици и Материцама делило је пакете деци сиромашних мајки које су посећивале диспанзер; сваки пакет садржао је: 1 хаљиницу, 1 бенкицу, 1 кошуљицу, 1 пар ципелица и 1 пар чарапица; 1935. године издато је 173 пакета, а 1936. за добро однеговану сиромашну децу од 8—24 месеца редовне награде о Дечијем дану, који је увела Унија за заштиту деце; 1935. године доделило је 17 новчаних награда и 6 диплома, а 1936. године 22 новчане награде и 14 диплома.

Друштво је имало повремену скромну помоћ у новцу од државе, која је плаћала и сталног лекара педијатра, а једину сталну помоћ примало је од Општине у износу 100.000 динара годишње. Сва друга средства стварало је само од чланских улога, прилога добротвора и од прихода са разних приредби: забава, концерата, лутрија итд. Друштво је имало укупно 44 легатора, 75 великих добротвора, 298 добротвора, 196 утемељача и 80 помоћних чланова. На дан двадесетогодишњице свога рада располагало је сумом од 676.382,52 динара, а годишњи обрт је износио око 700.000 динара.

Француски диспанзер „Кап млека“ (Слика 9) основан је крајем 1919. године као приватна педијатријска установа у закупљеној згради у улици Добрачиној, касније у Улици Лоле Рибара, на иницијативу француског педијатра-филантропа дра Габријела Гарнијеа, који је на тај начин пружио савезничку помоћ у борби са повећаном смртношћу послератне одојчади. Он је

ставио себи у задатак: 1) да пружа мајкама упутства о дечијој исхрани и нези; 2) да лекарски контролише живот одојчади; 3) да пружа негу одојчади и болесној деци испод две године; 4) да издаје у дневним оброцима стерилизовано млеко одојчади без мајке и одојчади чије мајке нису у стању да исхране; 5) да помаже најсиромашнију одојчад пеленама и осталом одећом; 6) да издаје лекове, завоје и хранљива брашна, прописана при прегледима. Сва пружена помоћ је била бесплатна. Шефу установе придодан је био по један педијатар из Београда, др Надежда Станојевић, др Милан Петровић (Сл. 9 и 10) писар и курир. До краја 1936. године прегледано је и лечено 28.624 одојчади, извршено 192.739 лекарских прегледа, а у 90% случајева давани су и лекови, док је превентивно калемљено преко 8.870 деце.

Диспанзер је био под покровитељством Председника Француске републике и француског савезничког комитета, а под председништвом почасног грађанина Београда, Војводе српског Маршала Франше д'Епера.

Диспанзер је примао субвенцију Београдске општине и помоћ Министарства социјалне политике, а помагали су га и Француска влада и Национална федерација француских ратника са Солунског фронта.

Друштво ђачких склоништа и школских кухиња, основано 1902. године, у почетку рада створило је свега два склоништа, и то при школама „Свети Сава“ и „Вук Караџић“; после првог светског рата развило је ширу делатност због повећаних друштвених потреба, и 1938. године је имало 18 ђачких склоништа при толиком броју народних школа, већином на периферији града у сиромашним крајевима. У њима се свакодневно хранило око 1.200 ђака, који су добили укупно 195.008 obroka. Захваљујући агилној иницијативи многих хуманих људи, на челу са школским надзорником Владом Стојановићем, трговцем Николом Спасићем и адвокатом Обрадом Благојевићем, Друштво је, поред општинске субвенције у износу од 120.000 динара годишње, успело да створи и разноврсне изворе властитих прихода, између осталог, стекавши и 2 легатора, 214 добротвора, 201 утемељача, 874 редовна и 2 почасна члана. Друштво је те године имало у благајни 130.798,99 динара, а у обвезницама ратне штете, у инвентару дома и по склоништима у намештају и посуђу вредност од око 150.000 динара. У друштвену имовину улазила је још и властита зграда друштвеног Дома при народној школи „Вук Караџић“ у Палилули, у вредно-

сти од око 600.000, коју су подигли легатори Никола и Нака Спасић.

Средњошколска Матица ратне сирочади, основана је крајем 1917. године у Солуну под називом *Српска школска матица* са задатком да прикупи нашу избеглу децу, да их збрине и омогући им школовање у нашој школи у Солуну; радила је до 4. јуна 1919. године. По повратку у Београд, под називом *Средњошколска Матица ратне сирочади* наставила је рад са задатком да издржава и школује у средњим школама и брине се за морално, телесно и интелектуално васпитање деце инвалида и палих ратника. Дом Матице је био у Улици Краља Милутина број 64; у школској 1929/30. години било је у њему 40 васпитаника, а укупно до те године је кроз дом прошло 416 питомаца. Поред добровољних прилога и поклона које је добављао образовани Одбор Матице, примана је и годишња субвенција Општине у износу 10.000 динара. Васпитаници су поред стана и хране у дому добијали бесплатно одело, обућу и ђачке потребе, а ван школских часова били су под стручним надзором васпитача.

Дом Малолетника је основан 1906. године са задатком да поправља морално поспрнуле малолетнике и да их спреми за корисне грађане. С почетка су у Дом малолетнике упућивале разне установе (београдска Општина, Управа града, Друштво Црвеног крста, Државна заштита деце и друге установе), а од почетка 1930. године примали су се само малолетници упућени по судској пресуди, и то од 14 до 17 година старости. Дом је био смештен по разним закупљеним тескобним зградама. Најзад је смештен у згради у Босанској улици где је могло стати до 80 питомаца. Малолетници су учили основну школу и занате: обућарски, кројачки, столарски, штампарски и књиговезачки; имали су сва учила и сав алат, а пружала им се и забава и разонода у дому и ван њега. После рата, малолетници су поново примани у дом почев од 1920. године. До 1937. године било је примљено и изведено на пут 307 малолетника. Њих 168 запослили су се као занатски помоћници, 17 водили радње као власници. 11 радили као стручни мајстори у индустријским предузећима, 23 је остало код куће уз родитеље и махом се бавило земљорадњом или разним другим занимањима. За остатак од 28 није било података, изузев за 15 непоправивих, који су се одавали скитњи, често допадали затвора и остали до краја склони криминалу.

Дом је издржавало Министарство правде, средства за извођење практичне обуке у радионицама давало је Министарство тр-

говине и индустрије, а субвенција београдске Општине од 50.000 динара годишње служила је за подмиривање потреба домске занатске школе.

Дом за заштиту девојака основан је 1923. године са задатком да пружа помоћ девојкама без заштите. Примљене девојке су смештене после извршеног лекарског прегледа у закупљеној приватној згради, живеле су у хигијенским условима, спава-ле на засебним постељама, одржавале домске просторије у реду, и кувале саме под надзором управитељице, која је руководила и домаћичким течајем. Питомице су радиле и у радионици за шивење по упутствима учитељице, као и на набављеном разбоју, на коме су израђивале све потребно рубље за Дом. Известан број питомица похађао је средњу и стручну школу и разне занате. Остале су училе домаћички течај, на коме су се спремале за сав домаћи посао. Током 1936. године у Дому је било 40 питомица од 9 до 19 година. Од њих су училе: основу школу 14, занате 8, гимназију 7, средњотехничку школу 2, а остале домску домаћичку школу. Питомице су слате на летовање преко Градског уреда за заштиту деце и матера. Током 1935. и 1936. године удато је 5 питомица, које је Друштво спремило из својих средстава.

Дом је био под руководством Одбора београдских жена; издржавао се прикупљеним добровољним средствима и редовно добијаном месечном субвенцијом од Општине.

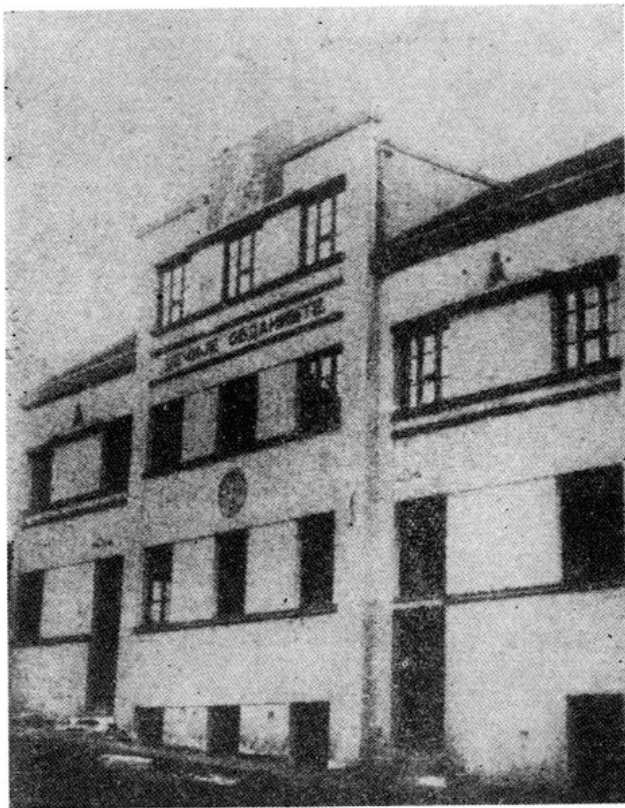
Дом за заштиту слепих девојака основан је Одбор београдских жена 1924. године. У прво време дом је био смештен у манастиру Габровцу код Ниша, а од 1923. године на имању од 8 хектара „Моја воља“ код Инђије, добијеном од Министарства социјалне политике. Дом је примао највише до двадесетак питомица, већином из Дома слепих у Земуну, из кога су слате девојке по завршеној двадесетој години живота, а и из разних крајева државе. Питомице су живеле у хигијенским условима, саме су одржавале домски ред, спремале постеле и помагале у кухињи. Изучавале ручне радове, и од продатих радова добијале проценат, који су давале на штедњу књижицу.

Дом се издржавао прикупљеним добровољним прилозима и субвенцијом београдске Општине у износу 10.000 динара годишње.

Друштво „Мајке Јевросиме“ основано је приватном иницијативом 1928. године са задатком да прикупља и помаже сирочиће од 3 до 7 година. Исте године, Друштво је отворило у Студеничкој улици (сада Све-

тозара Марковића) бр. 11 *Српско-француско забавиште*, у коме се педесеторо прикупљене деце учило писмености, ручним радовима и упознавало с најчешћом француском конверзацијом. Касније је уређена и радионица за шивење рубља и хаљина за сироту децу. Следеће године, Друштво је отворило још једно забавиште у Поп-Стојановој улици број 7, такође за педесеторо деце из околине, од којих тридесетак сиромашне. Друштво је подигло 1933. године свој Дом са централним грејањем и купатилом, и са пространим двориштем и уређеним игралиштем, све то из средстава добијених легата и прикупљених прилога.

Зграда Дечијег обданишта у Улици Милоша Поцерца. Сл. 11.

Immeuble du Jardin d'enfants dans la rue Miloša Počerca. Fig. 11.

Министарство просвете поставило је при забавиштима две платежне забавиље, а лекар Дечијег уреда вршио је здравствени надзор. Обоје су били у честом додиру с родитељима.

Деца сиромашних родитеља у оба обданишта добијала су током године одело и обућу, а о Врбци сваке године одевено је око 80 деце. Током 1935. године прошло је кроз обданишта 222 детета, издато 89.600 obroка и утрошено 66.200 динара, а 1936.

године, прошло је 176 деце, издато 79.200 obroка и утрошена 76.600 динара. Слабуњава деца зими су добијала рибли зејтин, а лети су слата у летовалишта.

Поред прикупљених прилога и дарова, Друштво је добијало за издржавање установа помоћ и од Општине у износу 4.000 динара годишње.

Дечија обданишта у Београду су поникла ускоро по завршетку првог светског рата, и брзо су расла бројно због оскудних друштвених послератних прилика, које су најтеже погађале децу сиромашних родитеља. Поред приватне иницијативе, која је прва притекла у помоћ незбринутим деци, осетиле су своју дужност према друштвеној невољи и таквој деци и држава, општина и Радничка комора. То прво службено старање показало се у хитном стварању *Фонда за старање и одржавање радничких установа* 22. јуна 1927. године, када је београдска Општина добила зајам од Министарства за социјалну политику у износу 10.000.000 динара. Тај зајам био је намењен оснивању тога фонда, из кога би се по хитном поступку имале подићи установе за социјалну помоћ, и то: раднички станови, радничка склоништа, обданишта, диспанзери, амбуланте и болнице за незбринуту децу, народне кухиње, радничка купатила, берза рада, читаонице, библиотеке и друге социјалне установе.

Прва хитна и спонтана социјална помоћ, пружена на подстицај хуманих друштвених осећања, није била планска и организована, те је била извођена на брзу руку и на тада могућ начин. Први корак за регулисање тог сложеног питања учинили су заједно Министарство просвете и београдска Општина 1925—36. године израдом „Правилника за оснивање, уређење и вођење социјалних установа“. Већ постојеће установе, као и оне чије је стварање тек било планирано, нису могле испунити све услове постављене Правилником, па је он примењиван компромисно, у границама стварних могућности. Обданишта су оснивана махом на периферији града и у радничким четвртима, и била су намењена првенствено за бесплатну помоћ деци сиромашних, а само по могућству и деци имућних родитеља. Као установе полуотворене заштите одојчади и деце до 3 или 4 године, ове установе биле су вођене према начелима савремене дечије хигијене и уз настојање да се очува веза мајке-дојиље с дететом и да се неотпоран организам одојчета сачува од инфекције.

*Дечија обданишта Фонда за издржавање радничких установа*⁵ су прва примерна обданишта, саграђена и вођена на основу захтева савремене педијатрије. Прво је би-

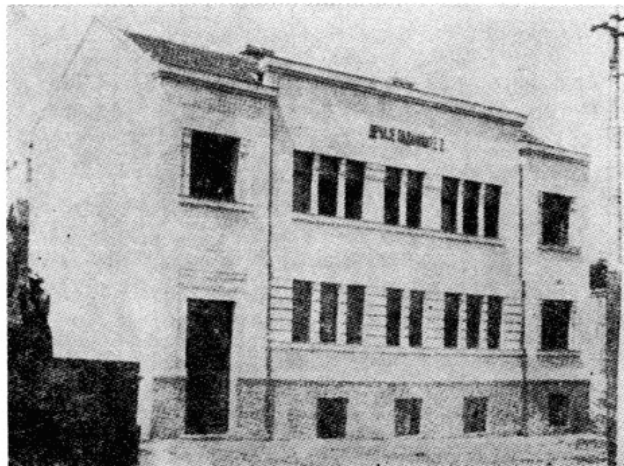
ло смештено у плански саграђеној згради у Улици Милоша Поцерца број 8. (сл. 11). Одељење за одојчад и децу до 18 месеци имало је стаклене боксове за мање групе до 8 деце, и неговатељице су лако надзирале сву одојчад; из сваког бокса водила су врата на терасу, на коју су одојчад у креветићима изношена за време лепих дана; боксови су били снабдевени и потребним намештајем. Поред ових боксова за 32 одојчета постојало је и одељење за мајке-дојиље, у коме су мајке могле подојити одојче. Друга су одељења била: за преглед и пријем одојчади и деце, за гардеробу с металним орманом за свако одојче посебно, за обданишно одело и рубље и за купатило. Одељење за одојчад и децу до 18 месеци биле су простране просторије на доњем спрату, која су служила за трпезарију, за играње и одмор деце. И ово одељење имало је гардеробу, купатило, двориште и башту, и намештај према узрасту деце.

Друго обданиште било је смештено у Кнез-Милетиној улици бр. 8, на првом спрату зграде Женског радничког склоништа, и располагало је такође са 32 колевке за одојчад и 20 креветића за одраслију децу. Није имало стаклене боксове, али су одојчад била издвојена у мање групе. Уређај и намештај био је као и у првом обданишту.

Оба обданишта су прорадила почетком 1930. године, и до 1937. године кроз њих је прошло око 1.600 одојчади и деце.

Дечије обданиште Друштва за заштиту и васпитање деце основано је 1919. године приватном иницијативом жена под председништвом Јеле Спасић и добровољног лекара дра Бошка Спасића. Друштво је подигло по плану саграђену зграду за обданиште 1931. године у Улици 27. марта бр. 16, (сл. 12) задуживши се код Хипотекарне банке на суму од 400.000 динара. Кроз обданиште је прошло 1935. године 186 деце од 3 до 7 година, а издато 66.980 obroka. Упућено је преко лета у летовалишта 45 деце. Управа, лекар и забавиља одржавали су сталне везе с родитељима. Обданиште се издржавало од годишњих субвенција Општине у износу 48.000 динара, повремене помоћи Министарства социјалне политике, помоћи Друштва за заштиту и васпитање деце, од прикупљених добровољних прилога и од прихода са приредаба.

Дечије обданиште на Дунаву (Слика 13) установа Друштва за заштиту и васпитање деце, основано је 1919. приватном иницијативом београдских жена под председништвом Параскеве Грујичић, за сиромашну децу од 3 до 7 година, саградило је свој властити хигијенски дом с централним греја-

Зграда Дечијег обданишта у Улици 27. марта. Сл. 12.

Immeuble du Jardin d'enfants dans la rue 27 mars. Fig. 12

њем, купатилом и двориштем у улици Маршала Пилсудског бр. 1, 1930. године, задуживши се код Хипотекарне банке 600.000 динара.

Ради отплате дуга, Управа је поред обданишта уредила и интернат за малу децу и ученице средњих школа, чији су родитељи плаћали незнатну цену. Кроз обданиште је прошло 1935. године 146 деце, којима је издато 115.000 obroka, а 1936. године 150 деце, са 108.000 obroka. Управа је слала слабуњаву децу у летовалиште.

Дечије обданиште на Булбулдери отворено је 1930. године у општинској згради, искључиво за децу запослених мајки у узрасту од 3 до 7 година. Током 1935. године кроз обданиште је прошло 120 деце, а издато је 31.009 obroka. Обданиште се издр-

Дечје обданиште на Дунаву. Сл. 13.

Le Jardin d'enfants sur le Danube. Fig. 13.

жавало добровољним прилозима и општинском субвенцијом у износу од 48.000 динара, поред снабдевања општинским огревом и млеком за децу. Министарство просвете плаћало је две забавиље. Управа под председништвом Иванке Којић плаћала је куварицу и чистачицу, остале домске послове обављале су чланице по дежурству. Друштво је добило земљиште за подизање дома, и располагало је уштеђевином од преко 100.000 динара.

Дечије обданиште на Душановцу основано 1930. године приватном иницијативом жена под председништвом Зорке Марић било је смештено у тескобној приватној згради. У њему је боравило дневно око 50 деце од 3 до 7 година. Током 1936. године издато је 48.060 obroka, а 32 детета су добила зимске капутиће, ципелице и капе. На служби су били лекар, управитељица, неговатељица и два помоћна службеника. Једну учитељицу-забавиљу плаћало је Министарство просвете. Обданиште се издржавало добровољним прилозима, чланаринама, које су 1935. године износиле укупно 1.901 динар, а 1936. године 4.145 динара.

Слабуњава деца су упућивана у летовалишта.

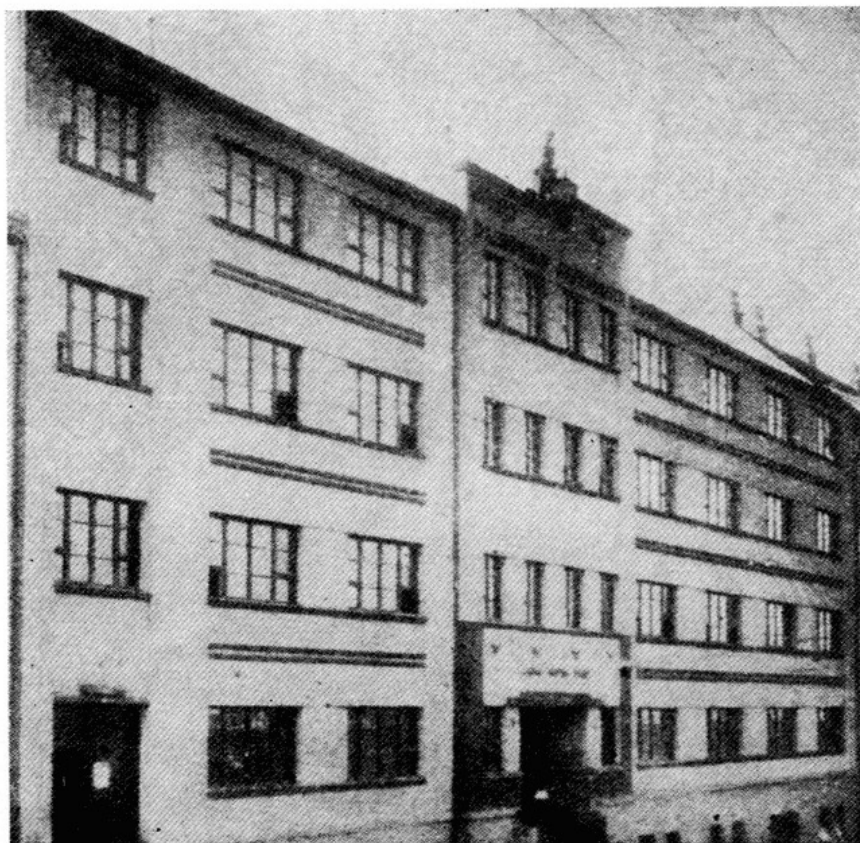
Остала београдска дечија обданишта, основана од 1931. до 1935. године у разним периферним крајевима Београда, радила су под сличним условима.

Савез извидника и планинки — скаута основао је др Милош Ђ. Поповић у Водену 1916. године од избегличке деце, а по повратку у Отаџбину је основан 1918. године Савез извидника и планинки-скаута. Задатак Савеза био је да ради на физичком и моралном подизању народног подмлатка вежбањем и логоровањем у природи. Издржавао се добровољним прилозима и повременим државним субвенцијама. Издавао је листове у Београду, Осијеку и Бањалуци.

Друштво за заштиту југословенске деце основао је 1918. године др Милош Ђ. Поповић у Београду по завршетку првог светског рата. Друштво је отворило више установа у Београду и унутрашњости за заштиту и збрињавање напуштене деце средствима од обилатих добровољних прилога и поклона у новцу и намирницама, обући,

Зграда Мушког радничког склоништа у Кнез-Милетиној улици.
Сл. 14.

Immeuble du Foyer des ouvriers dans la rue Knez-Miletinoj.
Fig. 14.

оделу, и разним материјалом добијеним од Дирекције ратног плена, од страних филантропских мисија и од америчког Друштва црвеног крста. Добило је и штампарију српских инвалида у Бизерти, и Дом сироте деце у Београду, уредивши у њему 5 занатских радионица за стотину питомаца. Почетком 1921. године Друштво се спојило са београдским Друштвом за васпитање деце.

Друштво се издржавало: од помоћи приватних лица и друштава у виду чланских улога, поклона и завештања; од помоћи државних и самоуправних тела; од редов-

године, у Дому је било просечно око 70 питомаца, у школама 53, на занатима 12. На издржавање Дома утрошено је 350.813,46 динара. Од београдске Општине добијено је за издржавање питомаца 10.000 динара и 10 метара огревног дрвета. Друштво је саградило у Буковичкој Бањи удобан дом за летовање деце на земљишту које је покло-нио земљорадник Павле Милановић. Друштво је сарађивало с другим сличним хуманим друштвима и учествовало са више реферата на Првом балканском конгресу за заштиту деце, одржаном у Атини 1936. године.

Женско радничко склониште у Млетачкој улици. Сл. 15.

Immeuble du Foyer des ouvrières dans la rue Mletačka. Fig. 15.

них и ванредних прихода Друштва и друштвених установа. У Друштвеном дому било је 1935. године око 65 питомаца, на које је те године утрошено 141.291,94 динара. Београдска Општина дала је за издржавање питомаца 14.000 динара. Без оба родитеља било је 16 питомаца, без мајке 11, без оца 28, ванбрачне деце 9, са оба родитеља било је 8 питомаца. У школама је било 59 питомаца, на занатима 12. Питомци су провели летовање у Буковичкој Бањи. Током 1936.

Унија за заштиту деце, у коју је било учлањено 187 друштава за заштиту деце, представљала је идеолошко-иницијативно средиште за усаглашавање приватне, самоуправне и државне делатности за заштиту деце. Радом је руководио Одбор на челу са Наком Спасић, Лепосавом Петковић, дром Милошем Ђ. Поповићем и проф. дром Матијом Амброжићем. Унија је била у сарадњи с многим домаћим и страним сличним организацијама и примала је из ино-

Група штићеника Друштва за помагање сиротиње и сузбијање просјачења. Сл. 16.

Un groupe de protégés de la «Société pour le secours aux pauvres et contre la mendicité». Fig. 16.

странства преко Међународне уније из Женеве сталну месечну помоћ за већи број деце у Београду и унутрашњости, а делила је помоћ деци и из својих средстава, и о свом трошку слала их на летовање у Ковиљачу. У 1937. години дала је новчану помоћ многим београдским хуманим друштвима у износу по 2.500 до 10.000 динара. Ради ширења идеје дечије заштите и прикупљања новчаних средстава, Унија је приређивала редовно „Дечије дане“ и чинила предлоге друштвима за успешнији рад.

Радничка склоништа (Слике 14, 15) основана 1927. године из „Фонда за издржавање радничких установа“ у Београду⁵ и уз помоћ Општине подигнута су и прорадила почетком 1930. године, и то: *Мушко радничко склониште* с купатилом, кухињом и трпезаријом у Кнез-Милетиној улици, *Женско радничко склониште* у Млетачкој бр. 8, за мајке-дојиље које су без стана, и обдаништима за њихову децу. До краја 1937. године те установе су пружиле преноћиште 738.273 радника и 162.759 радницама, издала оброке хране за 32.953 радника и 80.977 радница, и омогућиле 1.525.881 купање. На то је утрошено 18,042.981,31 динар; од тога, од корисника је наплаћено

8,492.835,09 динара, а остатак је покривен из анuitета зајма добијеног од Министарства социјалне политике и из субвенција Општине, Радничке коморе и Централног одбора за посредовање рада.

Мушко склониште имало је 547, женско 100 кревета. Ово друго примало је не само незапослене раднице него и сиромашне мајке-дојиље отпуштене из породилишта седмог дана по порођају, и држало их је док се не би оспособиле за рад. Корисници склоништа плаћали су незнатну суму, и то: за свако преноћиште 4 динара, за оброк 3,50 динара, за купање 4, 6 или 8 динара, укључујући сапун и рубље. Корисник који није имао да плати, упућиван је Берзи рада, Општини или Управи хуманог друштва.

Добротворно друштво „Насушни хлеб“ основано је 1927. године приватном иницијативом са задатком да незапосленим радницима и сиротињи у Београду пружи краткотрајну помоћ у хлебу, а у случајевима беде, болести и дуготрајне незапослености да ту помоћ пружа стално, издавањем сталних карата за хлеб. Те карте су примале мајке са децом напуштене од мужева, удовице с децом и мајке-девојке, као

Градска поликлиника у Улици Пролетерских бригада 53. Сл. 17.

La Polyclinique de la ville dans la rue Proleterskih brigada. Fig. 17.

и породице у којима су мајка или отац били трајно неспособни за рад због тешке болести. Друштво је издало 1927/28. године 13.351 хлеб, а 1936/37. године 135.223 хлеба. На дан 26. децембра 1936. године издат је милионити хлеб кћери незапосленог београдског шофера, који је осим ње имао још петоро ситне деце. По сталним картама издаван је појединцу по један хлеб дневно, а породици према броју чланова. О празницима је издавана и одређена количина сланине или кобасице.

Поред добровољних прилога, Друштво је имало и годишњу субвенцију од Општине, од које је добило и имање у Душановој улици бр. 1, где се издавао хлеб.

Друштво за помагање сиротиње и сузбијање просјачења у Београду (Слика 16) основано је крајем 1930. године са задатком да укљони просјачење на улицама давањем тренутне помоћи просјацима у износу 5—100 динара, сталне у износу 100—300 динара; затим, куповином возне карте до родног места или задржавањем угроженог лица у Склоништу на углу Улице Франше д'Епере и Гучевске, добијеном на употребу од Општине, у коме је било места за 70—80 просјака. До краја 1935. године регистровано је 630 нових штићеника, а 1936. године

Антитуберкулозни диспансер на углу Булевару револуције и Батутове улице. Сл. 18.

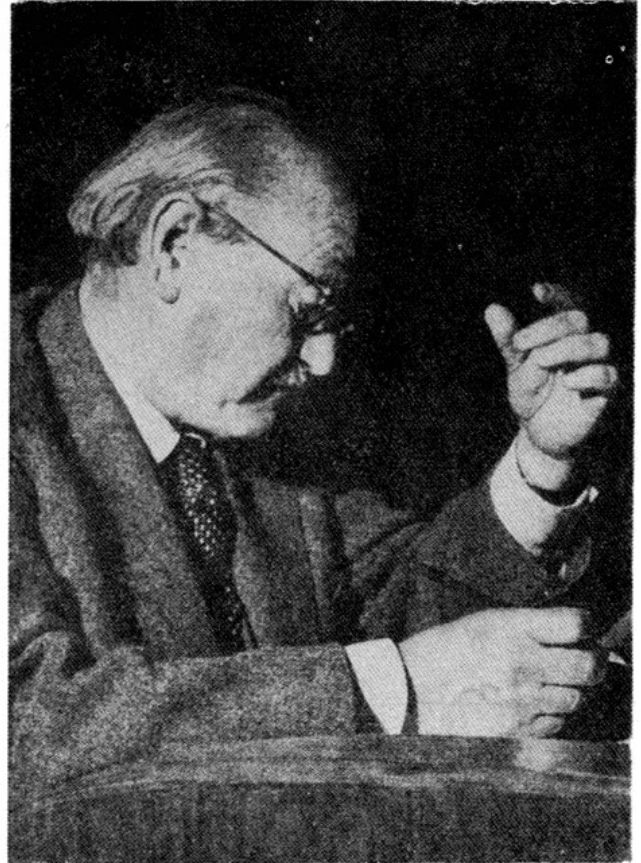
Le dispensaire anti-tuberculeux au coin de Boulevard de la Révolution et de la rue Batut. Fig. 18.

874. Сталну новчану помоћ примало је 1935. године 39 породица са 94 члана, 1936. године 67 породица са 102 члана; тренутну помоћ примало је 1935. године 140 породица са 357 чланова, 1936. године 311 особа; путну помоћ примило је 1935. године 49 лица, 1936. године 45 лица; помоћ у храни примило је 177.987 лица; преноћишта је дато 1935. године 24.218, 1936. године 21.871 лицу. Одело, рубље и обућу добило је: 1935. године 141, 1936. године 151 лице. Упућено је кућама о друштвеном трошку 1935. године 49, а 1936. године 45 лица. Ухваћено је у прошњи и предато Управи града 1935. године 938, а 1936. године 1.987 лица.

Друштво се издржавало добровољним прилозима у новцу и натури, чланским улозима и годишњом субвенцијом од Општине. У „Фонду за подизање Дома за изнемогле и немоћне“ на приплоду у Хипотекарној банци имало је 1936. године 52.256 динара.

Међу осталим установама за социјално и здравствено старање били су: Београдска лига против туберкулозе, Студентски дом, Дом студенткиња, Удружење погинулих и умрлих официра у ратовима 1912—20. године, Београдски Гајрет, „Осман Букић“, Јеврејско друштво „Милосрђе“, Јеврејско женско друштво „Добротвор“, Јеврејско женско друштво са својим установама Дечије опоравилиште „Кармел“ у Прчању у Боки Которској и Женска занатска школа у Београду, затим Феријални савез

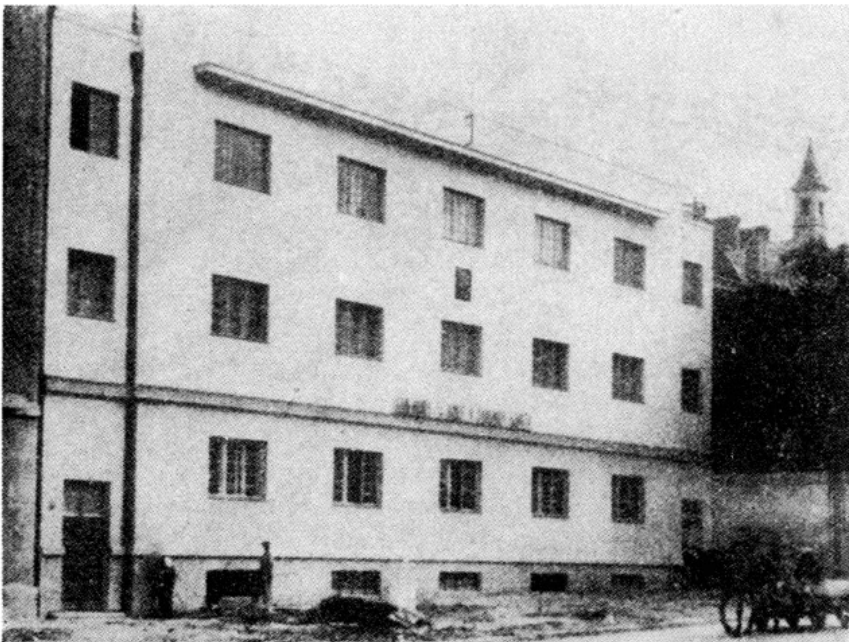

Др Андрија Штампар. Сл. 20.

Docteur Andrija Štampar. Fig. 20.

Амбуланта за венеричне болести у Улици Џорџа Вашингтона. Сл. 19.

Infirmerie des maladies vénériennes dans la rue Džordža Vašingtona. Fig. 19.

Коста Јовановић. Сл. 21.

Kosta Jovanović. Fig. 21.

и Друштво за заштиту животиња и растиња.

С порастом броја градског становништва, са којима упоредо расте и сиромаштво, појачано ратовима и њиховим неповољним социјално-економским последицама, све јаче се осећала потреба за удруженом приватном и општинском иницијативом, која се сада јавља и на пољу здравствене заштите. После првог приватног хируршког санаторијума „Врачар“ у Бирчаниновој улици, отвореног уочи првог балканског рата иницијативом лекара дра Генчића, дра Коена, дра Крстића и дра Здравковића, убрзо по завршетку првог светског рата, поникла су још два таква санаторијума, један у Улици Пролетерских бригада, иницијативом лекара дра Милутина Живковића, други у Улици Проте Матеје, иницијативом хирурга дра Станоја Пантића. Први од та два санаторијума у пространој петоспратној згради откупила је Општина 1935. године и ту сместила сва своја административна одељења за социјално и здравствено старање и адаптирала га за потребе Градске поликлинике (Слика 17), која је имала сва специјалистичка оде-

љења. Друштво београдских жена лекара подигло је 1929. године на Дедињу, на земљишту од два хектара које је уступио велики добротвор Ђорђе Вајферт, пространу болницу за женске болести, од добровољних прилога прикупљених у Београду и на рачун обилне помоћи добијене из савезничких земаља Енглеске и Америке. Градска општина подигла је 1930. године зграду за Градско породилиште у Средачкој улици, 1935. године Антитуберкулозни диспансер (Слика 18) на углу булевару Револуције и Батутове улице, а исте године Дом деце заштите на општинском земљишту „Пионир“, у коме је сместила уз сарадњу Управе вароши око 50 напуштене и небригнуте деце-просјака, о којима су се старали лекар, учитељ за описмењавање, као и стручњак за занатско оспособљавање у радионици подигнутој у згради Дома. Крајем исте године, на уступљеном општинском земљишту, званом у турско доба „Булбулдер“ (Славујев поток), из фонда великог добротвора Николе Спасића,⁹ и из прикупљених добровољних прилога, Управа оп-

Васа Лазаревић. Сл. 22.

Vasa Lazarević. Fig. 22.

штине подигла је четвороспратну пространу *Градску болницу*, у којој су се лечили бесплатно болесници са сиромашним уверењем и платежни средње ситуирани београдски грађани. Велики добротвори Јевгенија и Никола Кики подигли су 1937. године на уступљеном општинском земљишту у Звечанској улици велику четвороспратну зграду у којој је била смештена установа за лечење сиромашне трговачке омладине. Следеће, 1937. године подигнута је у истој улици велика петоспратна зграда с пространим балконима и терасама такође на општинском земљишту из задужбинског фонда великог добротвора Николе Спасића, под називом *Градски децији дом*, за збрињавање наочади и за сиромашну одојчад и децу. Крајем 1937. године, општина је преуредила и проширила *Станицу за спасавање и хитну помоћ*, образовану у скромним размерама 1923. године. Тих година, Општина је подигла зграду у средишту вароши за *Венеричну амбуланту* (Слика 19) и у Хумској улици 5 већих павиљона за станове као и станове жељезничара у Жељезничкој колонији изнад Вајфертове пиваре.

Између два рата, Општина је завела и новину, и то у виду редовне, сталне и повремене, социјалне помоћи. Стална месечна помоћ додељивана је сиромашним грађанима Београда, изнемоглим за рад и настањеним у граду најмање 5 година. Помоћ у виду новца или пензија додељивана је оскудним бившим службеницима Општине, неспособним за рад, као и оскудним припадницима других општина у виду рефундације (наплате од тих општина), на основу параграфа 18. Закона о градским општинама. Помоћ у природи (животне намирнице, старо одело и обућа, дрва за огрев, зимска помоћ и помоћ о великим празницима) прикупљана је од грађанства и допуњавана куповином из општинских средстава, па је дељена најоскуднијим грађанима.

Подстицано друштвеним потребама и нуждама, и увећавано и разграђавано из године у годину, удружено приватно, комунално и државно социјално старање, све од установљења „шпитаљског фондуса“ у Кнез-Милошево доба 1837. године, па до другог светског рата, прошло је дуг пут. Тражењем бољих решења и стицањем богатијег искуства, нашег и страног, на том путу су учинили значајан напор и поднели многе жртве како београдско друштво и његова комунална служба, тако и истакнути пионери који су крчили тај нови пут. Поменућемо само неке од тих заслужних радника.

Др Андрија Штампар (Сл. 20) начелник хигијенског одељења Министарства здравља, установљеног одмах сутрадан по завршетку првог светског рата, чије је оснивање захтевано у резолуцијама многих годишњих скупштина Српског лекарског друштва, школован је у Бечу почетком овог века. Онда су немачки напредни лекари и социјално-здравствени радници, бечки анатом Тандлер, природњак Хекел, писци и уредници енциклопедијског дела „Приручник социјалне хигијене“ Гротјан и Кауп и други, у списима и јавним предавањима стварали и снажно истицали начела социјалне медицине; млади и одушевљени медицинар Андрија Штампар страшно је прихватио та начела и с њима се вратио у отаџбину као дипломовани лекар. Запажен од оснивача и популаризатора српске хигијенске и просветитељске мисли дра Милана Јовановића-Батута, и препоручен од њега за начелника новог, Хигијенског одељења у Министарству здравља, одмах је приступио извођењу свог израђеног социјално-медицинског плана и програма. Захваљујући својим везама стеченим у иностранству и моћној материјалној помоћи из Рокфелеровог фонда, као и знатнијим буџетским средствима, повукао је брзо и успешно прве бразде и пожњео прве успехе у остваривању наше српске и југословенске социјалне медицине оснивањем мреже социјално-медицинских установа широм земље.

Сл. 21. Коста Јовановић⁵ рођен 1875. године у Врању, пореклом по оцу Македонац из Штипа, израстао је из мучних услова живота одмалена, лишен родитељског дома још од своје треће године и пробијајући се сам кроз живот. Променивши седам заната у разним градовима и завршивши шест разреда гимназије у Пожаревцу, ступио је у Геодетску школу у Београду, и по завршетку радио једно време и у Бугарској где се оженио Бугарком Стојанком-Панком Драгневом. Као одличан ђак, добио је стипендију за иностранство и студирао у Бону и Берлину економске и пољопривредне науке. Докторирао је на основу одбрањене дисертације из области породичног права.

По повратку у земљу постављен је за начелника у Министарству пољопривреде и изабран за хонорарног професора своје струке на Универзитету у Београду и за секретара Трговачке коморе. Један од пионира радничког покрета и сарадник Јована Скерлића, творац је Друштва социјалних радника, Радничких синдиката, Радничког савеза и један од оснивача првих радничких листова. Израдио је и „Закон о радњама“ који је министар Јаша Продановић озваничио. Биран за одборника београдске

Општине, и једно време вршилац дужности председника општине, уз то још на студијама у Немачкој добро упознат са развијеним немачким социјалним законодавством („*Sociale Gesetzgebung*“), борбен, честит и прожет социјалним осећањем, замислио је и остварио многе социјално-комуналне установе. Најзначајнији успех је постигао средином 1927. године оснивањем „Фонда за стварање и одржавање Радничких установа у Београду“, решењем Министарства социјалне политике, по претходном споразуму са Судом Општине београдске и са Радничком комором⁶ у Београду, а са капиталом од 10,000.000 динара, убратим од радника и њихових послодаваца. Тим капиталом ускоро су подигнути: *Мушко радничко склониште* у Кнез-Милетиној улици намењено смештају незапослених радника приликом тражења рада преко Јавне берзе рада, и *Женско радничко склониште* у Млетачкој улици, намењено смештају незапослених радника приликом тражења рада преко Јавне берзе рада, и за обданиште за одојчад оних мајки, које преко дана иду на рад.

Поред значајног рада у радничком покрету, о коме су у наше време писали Триша Кацлеровић и Драгиша Лапчевић, Јовановић је објавио и низ чланака у новинама и часописима. Тај књижевни рад започео је иронијском и полемичком брошуром *Благостање у Србији*, објављеном 1902. године. После рано преминуле прве жене, женио се још два пута и оставио кћер и сина. Умро је 1930. године од чира у желуцу у жеку судског претреса, на основу тужбе који је противу њега подигла нова општинска управа због његових написа у „*Политици*“; у њему је изнео многе неисправности те управе, а на претресу га је бранило 14 истакнутих београдских адвоката.

Сл. 22. Васа Лазаревић^{2 и 7} рођен у цинцарском селу Москопољу 1875. године, у Македонији, код вароши Корче, одрастао је са досељеном трговачком породицом у селу Великом Лаолу код Петровца на Млави, матурирао је у Пожаревцу, свршио права на Великој Школи у Београду, специјализовао се у криминалистици у Немачкој, и упознао се с полицијском службом у 11 пропутованих држава. По завршеним студијама, постављен је за писара у Управи вароши, а касније на вишим положајима у Министарству унутрашњих дела у својој струци. Прожет од природе филантропским осећањем, сарадник у Друштву Црвеног крста и другим хуманим друштвима, и председник Друштва за заштиту животиња и растиња, истакао се и као одборник београдске Општине на пословима социјалног

и здравственог старања. Залажући се својски за оснивање и унапређење тих установа, упућен је 1927. године у Беч и Праг да проучи те установе и израдио програм и план за њихову примену у нас. По повратку с пута, на коме је нарочито од прашког председника Зенкла⁸ добио опширна и корисна обавештења и упуте, и после исцрпног претреса страног и нашег искуства с најистакнутијим нашим социјалним радницима, Лепосавом Петковић, Јеленом Демајо, Даринком Панић, Миленом Атанацковић, дром Марком Леком, дром Чедом Митровићем, дром Чедом Ђурђевићем, поднео је Управи општине свестрано проучен извештај. Одштампан 1927. године у књизи *Социјално старање у београдској Општини*, тај извештај садржи не само драгоцене аутентичне податке о самом питању већ и пишчево свестрано и дубоко познавање и заузимање за решавање тог питања. У кратком предговору, пише: „Од стране Господина Председника Београдске Општине почастован сам мисијом, да проучим целокупан проблем социјалне комуналне политике у нашој земљи и у иностранству, којом би се имала да руководи Београдска Општина при извршењу својих задатака у том правцу. Одазвавши се тој жељи, слободан сам поднети следећи свој извештај и своје мишљење, заједно са жељама и мишљењем представника свих хуманих удружења по појединим конкретним одлукама о врсти и величини помоћи и издатака, које би Општина имала и требала да врши током идуће године.“

Лазаревић је ушао одушевљено и заузимао се неуморно за решавање питања о социјалном и здравственом старању не само као филантроп и као истрајан социјални радник, већ и као наш први специјализовани криминалист, дактилоскопист, као први уредник часописа „*Полоција*“, и као плодан писац у својој струци. Понирући научно све дубље, и социјално све шире, у питање дечијег криминалитета, нарочито у питање криминалитета малолетника, препуштених улици и скитњи у нас, он је дошао до правилног и документованог закључка да је „проблем дечијег криминалитета постао предмет актуелног рада социолога-правника и социолога-лекара, на коме раде неуморно прегаоци и ауторитети виших правних наука, социологије и медицине, старајући се да га збију у што уже границе.“ Тај закључак и ту основну тезу о потреби сарадње криминалиста, лекара и правника, изложио је исцрпно и документовано у многобројним написима криминалиста, лекара и правника, оштампаним у поменутом његовом часопису. То исто је учинио на

прегледан, систематисан и убедљив начин у својој књизи *За спас напуштене деце*, објављене 1935. године, у књизи првој и досада јединој те врсте у нас. Умро је 1941.

године. Поменутих два књигама и целокупним својим социјалним, здравственим и хуманим делом, Лазаревић се заслужно придружио акцији лекара на заштити деце.

ЛИТЕРАТУРА

¹ Др В. М. Суботић, *Живот и дело дра Владана Ђорђевића*, Београд, 1910.

² Васа Лазаревић, *Социјално старање у Београдској општини*, Београд, 1927.

³ Споменица „Материнског удружења“, Београд, 1929.

⁴ Др Драгутин Радишић, *Здравље и социјална помоћ у Београду за 1929. годину*, Београд, 1930.

⁵ Споменица свечаног отварања *Радничких установа Општине београдске*, Београд, 1930.

⁶ Слободан Ж. Видаковић, *Наши социјални проблеми*, Београд, 1934.

⁷ Васа Лазаревић, *За спас напуштене деце*, Београд, 1935.

⁸ Проф. др Петар Зенкл, *О социјалном старању градских општина*, Београд, 1935.

⁹ Споменица Друштва Црвеног крста Југославије 1876—1936. Београд, 1936.

¹⁰ Др Угљеша Давидовић, *Здравље и социјална помоћ у Београду за 1935. и 1936. годину*, Београд, 1937.

¹¹ Споменица Друштва „Српска мајка“, Београд, 1936.

¹² Др Војислав Михајловић, *Из историје санитета у обновљеној Србији 1804—1860*, Београд, 1951.

¹³ Др Владимир Станојевић, *Историја медицине*, Београд, 1953 и 1962.

¹⁴ Спомен-књига Андрија Штампар, Загреб, 1958.

¹⁵ Спомен-књига „Тридесет година Градске болнице“, Београд, 1967.

PRÉVOYANCE SOCIALE ET SANITAIRE DANS LE PASSÉ À BELGRADE

Le prof. Vladimir Stanojević

L'idée de l'aide sociale et de la protection sanitaire, ainsi que le mouvement et le travail dans ce sens sont nés en tant qu'antithèse à l'esclavage antique dès les débuts du Moyen Age. La Byzance a été la première à sentir cette tendance sociale irresistible et elle a été la première à fonder des institutions de ce genre. En suivant ces modèles byzantins la Serbie médiévale a donné naissance à des institutions semblables.

Dans l'Etat serbe renoué, dans le département du pacha de Belgrade, la tradition a été adoptée et réalisée sur une base privée et volontaire. Soutenue par les usages populaires, sociaux et religieux enracinés qui prenaient la forme de dons des riches aux pauvres, malades et malheureux, cette tradition n'a pris sa forme organisée qu'en 1837 à Kragujevac. Cette année-là à une réunion du Conseil d'Etat et de quelques

hauts fonctionnaires il a été décidé de fonder un «Fonds des écoles et hopitaux» en soulignant la considération que «le peuple ne devraient pas être chargé de nouvelles taxes pour l'enseignement et l'entretien des hopitaux, mais que ce Fonds, alimenté par des dons et autres sources bénévoles, sauf une taxe de 20 sous par tête, y pourrait». Ces fonds ont bientôt été formés près des Directions des églises et le premier a été géré d'après le formulaire dit «Le Protocole du fonds scolaire et hospitalier près l'église de Kragujevac». Au début de 1841 et à la suite du déménagement de la capitale de Kragujevac à Belgrade, les fonds des écoles et ceux des hôpitaux ont été séparés et rattachés aux Directions départementales administratives, sous la direction du Ministère de l'Education.

Bientôt il devint évident que les dons sont insuffisants en adécidé «des sources permettant aux institutions précitées de vivre sans aide de la caisse nationale». Ces fonds complémentaires étaient: 1) «un pour cent» prélevé des traitements des fonctionnaires, «y compris les ecclésiastiques»; 2) une pièce «de vingt sous» prise à l'occasion de chaque mariage; 3) «biens des morts qui n'ont pas laissé d'héritiers»; 4) «quête faite à l'église tous les jours de fête dans toutes les églises du pays»; 5) «taxes douanières sur le bétail traversant la frontière et passant à l'étranger» sur lequel «l'impôt régulier» sera prélevé; 6) «dons et bienfaits» auxquels «les ecclésiastiques, tuteurs et autres serviteurs publics doivent encourager le peuple, pour qu'il fasse des dons ou des legs à ces institutions nobles»; 7) «péage des navires passant par les Portes de Fer, dont les sommes données seront versées à ce Fonds»; 8) «revenus des taxes sur le bétail amené d'ailleurs sur des pâturages peuvent également être inclus à ce fonds et 9) «La Typographie de la Principauté Serbe devrait verser quelque chose à ce Fonds».

Les revenus sus-indiqués ont au début été versés régulièrement, mais certains ont éiminué avec le temps et d'autres ont complètement disparu. Il en été de même avec le «Fonds des Pauvres» et avec le «Fonds des veuves» qui ont été formés sur l'initiative du ministre de l'éducation Jovan Sterija Popović en 1842. Mais l'habitude d'aider les pauvres ne s'est pas perdu. En pleine campagne idéologique de Svetozar Marković le jeune médecin militaire, diplômé de la Faculté de Médecine de Vienne, le docteur Vladan Djordjević a fait à l'université populaire de l'époque au Casino des la ville (Građanska kasina) une suite des conférences dont la plus remarquée a été «Frères, aidons nos pauvres!» Un autre jeune médecin progressiste et écrivain, le docteur Laza Lazarević a travaillé en volontaire comme médecin de «La Jeunesse Commerciale» et de la «Maison des élèves de la Société des dames». Le conseil municipal de Belgrade a également pris à ces tâches humanitaires. Le 10 mars 1880 il a ouvert la première infirmerie près le premier hôpital construit sur plan à Belgrade, en 1867. «Tout malade, sans exception, riche ou pauvre, y trouvera l'aide médicale» il y a été dit. Parmi les médecins se trouvaient les écrivains le docteur Laza Lazarević, le docteur Jovan Jovanović-Zmaj, la première femme-médecin serbe docteur Draga Ljočić et l'Allemande russe de Riga travaillant chez nous, le docteur Maria Siebold.

Parallèlement à cette première initiative sociale bénévole pour la formation des institutions sanitaires l'initiative officielle se développe aussi. La première de ces institutions est née en 1874 à la Haute Ecole, nommée «le Fonds pour l'aide aux étudiants de la Haute Ecole, ce fonds étant alimenté des dons des bienfaiteurs. L'année suivante la seconde institutions de bienfaisance est fondée à Belgrade — c'est «La Société des Femmes». En plus des écoles à Belgrade et à l'intérieur du pays pour les jeunes filles où ces dernières étaient éduquées et où elles apprenaient des travaux d'aiguilles, la Société a développé dans tout le pays une activité humanitaire et patriotique très vive. Durant l'insurrection d'Herzégovine et dans les deux guerres avec la Turquie ce travail comprenait l'aide et les soins aux malades et aux blessés, aux réfugiés et aux pauvres, la quête de l'argent et du matériel, le travail dans les hôpitaux en tant qu'infirmières, cuisinières et couturières dans les ateliers ouverts pour les besoins des hôpitaux. Après les guerres la Société a fondé l'Ecole artisanale féminine de trois ans, qui donnait aux élèves le diplôme d'aide et ensuite une école artisanale supérieure de deux ans, dont les élèves obtenait le certificat de maîtrise leur permettant de s'établir à leur nom dans le métier. L'entretien des deux écoles et les salaires des institutrices qualifiées était à la charge de la Société, qui réunissait des fonds par des dons et plus tard elle a obtenu une subvention de la mairie de Belgrade. Après la première guerre mondiale avec l'aide financière du Ministère de l'Education la Société a fondé un «Cours pour institutrices» et en 1899 la Société a ouvert «la Table des Elèves», où les élèves des écoles de Belgrade pouvaient recevoir des repas décents et bon marché et pour les pauvres c'était gratuit. Depuis 1879 à 1914 la Société éditait la revue mensuelle populaire «Ménagère».

A cette même époque de l'éveil de la conscience sociale culturelle et de la fondation des premières institutions sociales et de santé, sur l'insistance du docteur Vladan Djordjević a été fondée en 1872 «la Société Médicale serbe» et sa revue mensuel «Les archives serbes de la médecine générale». En 1876 sur l'initiative de ce même médecin dynamique a été fondée la «Société serbe de l'aide civile aux blessés et malades dans la guerre». Les deux institutions, en plus de leurs tâches directes, stimulaient le travail sur la base bénévole privée en vue d'améliorer l'aide sociale et la protection de la santé. La première «Loi sur la santé» promulguée en 1881, encore grâce au docteur Vladan Djordjević, alors directeur du

Service de santé du Ministère de l'Intérieur, a également contribué à l'amélioration de la situation. Cette loi a établi les premières institutions d'Etat de la prévoyance sociale «Maison des Pauvres», «Maison des Mineurs», «Hospice des vieux».

L'initiative de tous ces facteurs et le développement économique et culturel d'une part et l'accroissement de la population, surtout des couches pauvres, qui s'adressaient de plus en plus à la mairie demandant de l'aide, ont poussé les conseillers municipaux à transformer les actions sociales bénévoles en aide sociale et sanitaire régulière et obligatoire. En prenant ces obligations et faute d'initiative et d'aide de l'Etat, la Mairie de Belgrade a été obligée non seulement de prélever sur ses revenus des sommes toujours plus considérables dans ce but, mais aussi d'étudier plus à fond toutes les questions et les besoins de la partie pauvre de la population.

L'aide matérielle et en cadres que la Mairie prêtait à l'initiative privée dans ce domaine a d'abord été rare et intermittente, mais plus tard elle est devenue plus fréquente, plus stable et plus abondantes. Au début elle consistait surtout en aide prêtée à l'initiative privée, en subventions et en cadres professionnels — administratifs et médicaux travaillant avec les institutions de bienfaisance. Dans certains cas le rôle dirigeant a été repris par la Mairie et ses organes si l'initiative privée n'était pas équipée pour la tâche. Ainsi un système mixte d'association a été formé entre les organes officiels et les sociétés de bienfaisance, et ce système allait toujours en s'améliorant.

Selon le schéma exposé et selon les besoins du moment des institutions bénévoles de l'aide sociale et de la protection de la santé se formaient, comme l'exposé les énumère chronologiquement:

Le Fonds des écolières pauvres des écoles primaires serbes a été fondé par les instituteurs en 1879 à Belgrade pour s'occuper et élever des enfants — orphelins de guerre ou bien des enfants des parents ruinés par la guerre; il a été alimenté par des dons et des subventions d'Etat et finalement la Direction du Fonds a bâti sa Maison à plusieurs étages, démolie au cours de la deuxième guerre mondiale, elle était là où se trouve actuellement le monument à Vasa Pelagić.

La Société pour l'aide et l'éducation des enfants pauvres ou abandonnés, fondé en 1879 par le docteur en pédagogie et secrétaire du Ministère de l'Education Nikola Petrović et ses collaborateurs pour sauver les orphelins et les enfants

abandonnés victimes de la guerre 1876—78 de la perte évidente». La Société recueillait des enfants et les installait d'abord dans des familles en leur faisant apprendre un métier, puis en 1892 a bâti son immeuble en face de l'entrée dans l'Académie Militaire de Médecine.

La Société de Saint Sava, fondée en 1886 par le professeur à la Haute Ecole Svetomir Nikolajević, l'écrivain Stevan Kačanski et le directeur du lycée Djura Kozarac pour protéger la population serbe des violences des Turcs et des Autrichiens et pour former la jeunesse dans l'esprit patriotique; la Société a eu à Belgrade une école primaire et le début de l'école secondaire et en 1904 a bâti son immeuble à plusieurs étages dans la rue Dušanova.

La Société Roi Dečanski et la *Maison des enfants sourd-muets et aveugles* ont été fondés par Svetomir Nikolajević ancien ministre et ses collaborateurs avec le but de recueillir dans sa Maison les enfants sourd-muets et aveugles, de les former et de leur donner les connaissances leur permettant de travailler. La Société a bâti sa Maison à deux étages au coin des rues Deligradska et Vojvode Milenka.

La Société contre l'alcoolisme a été fondée en 1901 par les docteurs Jovan Danić et Miloš Dj. Popović. En plus des conférences et de la publication des brochures et affiches la Société publiait aussi la revue mensuelle «Sobriété» (Trezvenost).

L'Hospice des vieux (immeuble à un étage) a été élevé par la Mairie de Belgrade en 1901 au coin des rues Pasteur et Deligradska, la Maison vivait sur la subvention de la Mairie et des dons, legs et pensionnaires payants.

La Société pour la protection de la santé du peuple a été fondée sur l'initiative de Čedomilj Mijatović, ancien ministre, en 1902 par les médecins docteurs Radivoje Vukadinović, Slobodan Ribnikar et le médecin militaire Vladimir Popović. La Société diffusait la pensée médicale et l'idée de la médecine préventive par des conférences, la publication des brochures affiches et tracts et en éditant depuis 1906 la revue populaire «Santé» (Zdravlje) dont le rédacteur en chef était Milan Jovanović-Batut.

Le Foyer des élèves des écoles secondaires, destiné aux jeunes filles, a été fondé en 1904 sur l'initiative des femmes progressistes et cultivées de Belgrade Naka Spasić, Leposava Petković et Darinka Nikolić. Le Foyer avait l'internat, une école artisanale et une école secondaire, un cours de couture de deux ans et un cours de bonneterie. En 1907 l'immeuble à un étage a été construit dans la rue Proleterskih brigada 14.

Materinsko udruženje Société maternelle et sa *Maison des orphelins* ont été fondée en 1904 sur l'initiative des docteurs Jovan Jovanović, Draga Ljočić et une femme active dans la vie sociale Sara Karamrković, avec le but 1) de fonder un foyer — dispensaire pour les nouveaux-nés et les enfants de l'âge préscolaire 2) d'y soigner également les enfants privés des soins maternels. Au début les enfants étaient installés dans une maison privée, et depuis 1925 le dispensaire s'est installé dans sa propre maison, élevé grâce à l'activité de sa présidente dévouée Zorka Vlajić. Après la deuxième guerre mondiale dans ce Foyer ont travaillé le docteur Nadežda Stanojević en tant que directrice et les médecins-conseils, professeurs Matija Ambrožič et Uroš Ružičić.

La société d'incinération «*Oganj*» a été fondée en 1904 par le docteur Vojislav Kujundžić, mais l'idée n'a été réalisée qu'en 1968 par la Mairie de Belgrade, qui a construit le Crématoire au Nouveau Cimetière.

La Société «*La Mère Serbe*», fondée en 1910 par le docteur Jovan Jovanović avec la tâche «d'aider la mère ignorante dans les soins hygiénique à donner au nouveau-né afin de diminuer la légalité des nouveaux-nés et d'aider matériellement les mères en détresse». En élargissant son activité la Société, sous la présidence de Darinka Panić, femme active et dynamique et de la directrice qualifiée, le docteur Nadežda Stanojević, a élevé son immeuble à Brankova.

Le dispensaire français «*Goutte de lait*» a été fondé en 1919 dans un immeuble privé dans la rue Dobračina, plus tard dans la rue Lola Ribar sous la direction qualifiée du docteur Gabriel Garnier.

La Société des foyers d'élèves et des cantines, fondée en 1902 a commencé son travail dans une maison privée et plus tard a fait construire sa maison près l'école populaire «*Vuk Karadžić*» des fonds légués par Nikola et Naka Spasić.

La Reine-Abeille des orphelins de guerre fondée à Salonique en 1917 dans le but d'héberger et de faire suivre des études aux enfants victimes de la guerre, a été déménagée à Belgrade en 1919 en devenant La Reine Abeille des orphelins de guerre élèves de l'enseignement secondaire a été installée dans l'immeuble loué sis au numéro 64 de la rue Kralj Milutin.

La Maison des Mineurs, fondée en 1906 dans le but de redresser les mineurs moralement instables en leur apprenant un métier, a été installée dans une maison louée dans la rue Boksanska.

La Maison de la protection des jeunes filles sous la direction du Comité des femmes de Belgrade, a été fondée en 1923 avec la tâche de prêter son aide aux jeunes filles sans protection. Installées dans une immeuble privé elles y apprenaient les arts ménagers et les travaux d'aiguille.

La Maison des jeunes filles aveugles, fondée par le Comité des femmes de Belgrade en 1923 avec la tâche d'aider les jeunes filles aveugles, installées d'abord dans le monastère Gabrovac près de Niš et depuis 1927 sur le domaine «*Ma volonté*» près de Indjia.

La société Mère-Yevrosima, fondée en 1928 dans le but de recueillir et aider les orphelins de 3 à 7 ans, a été installée dans un immeuble loué dans la rue Svetozar Marković № 11. Dans le jardin d'enfants franco-serbe les enfants apprenaient à lire et écrire, à faire de petits travaux et à parler français. Un jardin d'enfants similaire a été organisé l'année suivante dans la rue de Pop-Stojan.

La Société pour l'aide aux pauvres et élimination de la mendicité de Belgrade fondée en 1930. L'Union des Eclaireurs et des montagnardes-scouts a été fondée par le dr. Miloš Popović à Vodena en 1916. La Société de bienfaisance «*Pain quotidien*» a été fondée en 1927 avec le but de donner aux chômeurs et aux pauvres l'aide en pain, aide intermittente ou constante.

Parmi les autres institutions pour l'aide sociale et protection de la santé il faut citer: *La lique belgradoise contre la tuberculose*, *la Maison des Etudiants*, *la Maison des Etudiantes*, *l'Association de l'aide aux familles des officiers tombés dans les guerres 1912—1920*, *La Société musulmane «Osman Djikić»*, *la Société juive «Pitié»*, *la Société des femmes juives «Bienfaiteur»*, *l'Union des vacanciers*, *la Société pour la protection des animaux et plantes*.

Après la Première guerre mondiale le besoin pressant s'est fait sentir d'héberger les orphelins de guerre ou les enfants des parents pauvres, habitant à la périphérie de la ville. L'initiative privée a pris les premières mesures et l'aide et la protection de la santé sont venus de ce côté sous forme des jardins d'enfants. Les premiers ont été le *Jardin d'enfants de la Société pour la protection et l'éducation des enfants* et *Le Jardin d'Enfants sur le Danube*, les deux fondés en 1919 et les *Jardins d'enfants à Bulbulder et à Dušanovac*, fondés en 1930, ainsi qu'une suite d'autres situés aux faubourgs de la ville.

Parmi les institutions sociales et de protection de la santé officielles les premières ont été

en 1930 les *Jardins d'enfants dans la rue Miloša Pocerca* et dans la rue *Knez Miletina*. Les initiateurs en étaient les conseillers municipaux Kosta Jovanović et Vasa Lazarević et le directeur du Ministère le docteur Andrija Štampar. Grâce à leur activité en 1927 a été formé le *Fonds pour la création et l'entretien des institutions ouvrières* avec un crédit de 10.000.000 de dinars que la Mairie a reçu du Ministère de la politique sociale et qui a été destiné aux institutions sociales et sanitaires. En plus des deux jardins d'enfants précités d'autres ont été organisés ainsi que de dispensaires, infirmeries et hôpitaux. C'est grâce à ce fond qu'ont été construits des appartements pour ouvriers, des foyers d'hébergement, bains publics, cantines, salles de lecture, bibliothèques, bureaux de recrutement et autres institutions. Parmi elles figurent la *Clinique d'accouchement* (Maternité de la ville) de la rue Sredačka, le *Dispensaire Antituberculeux* dans la partie extérieure du Boulevard de la Révolution, la *Maison*

de la protection des enfants, pour la protection et l'hébergement des enfants des mendiants dans le domaine de la mairie «Pionir, *l'Infirmerie des ma'adies vénériennes* au centre de la ville, les appartements pour ouvriers dans la rue Humska et dans le quartier près de l'usine de bière Weifert, le *Centre des urgences*, organisé en 1923, ensuite réorganisé et étendu. La Mairie a établi aussi l'aide sociale versée régulièrement ou par intermittence, en espèce ou en marchandises. En 1935 la mairie a racheté l'immeuble à plusieurs étages du sanatorium Živković dans la rue Proleterske brigade pour y installer la *Polyclinique de la ville*. A cette époque les fonds et les réalisations de la mairie se sont enrichis par les legs des grands bienfaiteurs Nikola Spasić et Jevgenija et Nikola Kiki, qui ont sur les terrains cédés par la commune à Bulbulder et dans la rue Zvečanska construit d'importants immeubles à plusieurs étages et en ont fait cadeaux à la mairie pour des hôpitaux.